Journal of Athar
ISSN (E.): 2538-1830 - ISSN (P.): 1024-1647
| Vol. 47 | No. 113 | 2026 |

Bagh-e Mir and Its Role in the Urban Structure of Mohammadabad-e Jarquyeh

Parisa Bagheripoor Monfared[1], **Hamidreza Jayhani**[2]

1. Department of Urban Planning and Restoration, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Center for Documentation, Architectural Studies and Conservation, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author).
Email: h_jeyhani@sbu.ac.ir

Article Ifo

https://doi.org/10.66224/Athar.1804.2416.7

Pp: 35 - 67

Article Type:
Research Article

Article History:
Received: 2024/10/02
Revised: 2025/01/29
Accepted: 2025/02/17

Use your device to scan and read the article online

Athar Journal
Journal of the Research Center for Architecture and Urban Heritage, Research Institute for Cultural Heritage and Tourism (RICHT), Tehran, Iran.

Owner & Publisher:
Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran.

Journal Homepage: https://athar.richt.ir/

Abstract

Mohammadabad-e Jarquyeh (Garkuyeh) is a settlement located in southeastern Isfahan, at the foothills of Mount Kolah-Ghazi. Its historic core comprises a fortress and an associated garden. Remains of an earlier fortress, attributed to the Ilkhanid period, are preserved along the northwestern edge of this nucleus, while a later fortress established a new settlement core after the late Safavid period. Adjacent to this later fortress, a garden was constructed during the Qajar period as part of the village's governmental nucleus. Bagh-e Mir, approximately square in plan and covering an area of about 18,000 square meters, has partially survived to the present day. Over time, substantial transformations affected both Mohammadabad and the garden itself, particularly in conjunction with the settlement's transition from village to town. This article addresses two principal questions: what were the original layout and components of Bagh-e Mir, and what role did the garden play within the urban structure of Mohammadabad? The study seeks to identify the garden's spatial characteristics and to examine the processes of its expansion and partial destruction in relation to the town's urban development. Adopting a historical-analytical approach, the research relies primarily on surviving material evidence and documentary sources, including historical maps and aerial photographs, which are systematically examined and interpreted. The findings clarify the garden's layout and constituent elements, demonstrating that its construction significantly altered Mohammadabad's urban structure by forming a new center in front of the garden's monumental entrance and main mansion. Furthermore, the study reveals that Bagh-e Mir possessed a dual structure composed of two distinct yet interconnected sections, and that its patrons later sought to extend the garden northward beyond the city wall in an attempt to connect it to Jarquyeh's principal regional route through the construction of an additional entrance.

Keywords: Jarquyeh (Garkuyeh), Qajar Period, Mohammadabad, Bagh-e Mir, Abu al-Hasan Khan Sartip.

Citations: Bagheripoor Monfared, P. & Jayhani, H., (2026). "Bagh-e Mir and Its Role in the Urban Structure of Mohammadabad-e Jarquyeh". *Athar*, 47(2): 35-67. https://doi.org/10.66224/Athar.1804.2416.7
Homepage of this Article: https://athar.richt.ir/article-2-1804-en.html

© The Author(s) *Copyright © 2026 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).*
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Introduction

Mohammadabad-e Jarquyeh (Garkuyeh) is a settlement in southeastern Isfahan, at the southern foothills of the Kolah-Ghazi Mountains. Historically, it developed from a rural nucleus into a walled settlement comprising several neighborhoods, a fortress, and agricultural areas. Evidence from aerial photographs and field observations indicates the presence of an earlier fortress along the northwestern edge of the historic settlement. A later fortress, known as the New Fortress, appears to have formed a new governmental nucleus during the Zand or early Qajar period. Bagh-e Mir was subsequently constructed adjacent to this fortress and became an important component of the settlement's governmental and spatial organization. Bagh-e Mir is a large Qajar-period garden, approximately square in its surviving form and covering about 18,000 square meters. Its principal architectural feature is a substantial garden mansion with two exceptionally tall, four-sided wind catchers, together with a monumental entrance and enclosing walls and towers. Although the garden has undergone substantial alteration, its mansion, enclosure, and surviving spatial traces permit a partial reconstruction of its original configuration. The loss of its water supply, the decline of permanent occupation, changes in land use, and subsequent urban expansion progressively transformed the garden. Despite its significance, Bagh-e Mir has received little direct scholarly attention. Studies of Iranian historical gardens have generally focused on their physical characteristics, spatial organization, and formal qualities. Bagh-e Mir differs from many documented examples in that it was not an isolated garden within an agricultural estate. Rather, it was embedded within a developing settlement and formed part of a governmental nucleus alongside the New Fortress. Its study therefore provides an opportunity to examine not only the morphology of a Qajar garden but also its relationship to the urban structure of a small Iranian settlement. The study addresses two principal questions: What were the original layout and components of Bagh-e Mir, and what role did the garden play within the urban structure of Mohammadabad-e Jarquyeh? It reconstructs the garden's spatial organization and examines the processes of its expansion, transformation, and partial destruction in relation to the development of Mohammadabad. The research adopts a historical-descriptive and interpretive approach based on field surveys, aerial photographs, historical and archival documentation, and oral testimony.

Discussion

The evidence suggests that Bagh-e Mir formed part of a broader governmental nucleus rather than functioning as an isolated garden. The New Fortress and the garden stood adjacent to one another, sharing elements of their defensive enclosure while remaining architecturally distinct. The fortress, which contained residential units, a stable, and other spaces, appears to have served a governmental function. Together, the fortress and garden constituted the governmental center of Mohammadabad. South of this complex lay the settlement's non-governmental center, comprising the mosque, bazaar, and a hosayniyya. The bazaar was situated between the garden and the mosque and provided access to the garden's principal entrance. This spatial relationship suggests that Bagh-e Mir contributed to the formation of a new urban center in front of its monumental entrance. Historical evidence attributes the construction of Bagh-e Mir to Mirza Abu al-Hasan Khan Sartip in 1289 AH. He belonged to a local ruling family whose political prominence extended back to the Safavid period. The garden may therefore be understood as a later architectural expression of local governmental authority, positioned beside the fortress while oriented toward the settlement through its entrance and relationship to the market. The reconstructed garden had an approximately square or slightly parallelogrammatic plan and was enclosed by a high wall with towers. Its southern entrance was integrated with the principal garden mansion, which occupied approximately 500 square meters and incorporated two wind

catchers approximately 17 meters in height. The principal axis ran north–south and terminated at the mansion, while a secondary east–west axis intersected it near the center of the garden. Broad avenues and paths structured the planting plots. Four major plots occupied the spaces defined by the principal axes and were apparently subdivided into smaller units. A central open space, possibly functioning as a garden court or maydancheh, occupied the intersection of the two axes. Oral testimony also refers to an octagonal pool with a fountain, although its precise location remains uncertain.

The reconstruction further indicates that the garden's organization was closely conditioned by its physical setting. The east–west water channel, for example, appears to have followed the site's slope and the conditions of water supply rather than the dominant north–south garden axis. This relationship between formal design and environmental constraints is significant for understanding how the garden's spatial organization was adapted to local conditions. Water was fundamental to both the organization and subsequent decline of the garden. Bagh-e Mir was supplied through a branch of the Sahradeh Qanat. According to field observations and local testimony, Qanat water reached the garden until approximately the 1340s SH. After the Qanat dried up in 1337 SH, a well was constructed to supply the garden. Aerial photographs from 1346 and 1362 SH indicate some recovery of vegetation, suggesting that the well temporarily sustained the garden. Nevertheless, limited water availability, declining occupation, and the eventual failure of the well contributed to the garden's deterioration. A major finding of the study is that Bagh-e Mir possessed a more complex structure than its surviving square enclosure suggests. A second northern section, with an irregular or octagonal configuration, extended beyond the principal southern garden and was separated from it by a substantial wall. Its southern portion contained a formally designed structure in the form of a kushk or pavilion, surrounded by organized planting beds and paths. This arrangement suggests that the area was conceived as a garden rather than simply used for agricultural purposes. Local testimony further indicates that the northern kushk served a residential function, possibly as a seasonal residence, in contrast to the main garden mansion, whose architectural characteristics appear to have been suited to summer occupation.

The northern section appears to have developed through several phases. Initially, a trapezoidal region between the principal garden and the historic city wall seems to have been incorporated into the garden's spatial organization. Subsequently, an attempt appears to have been made to extend the garden beyond the northern wall toward the regional road connecting Mohammadabad with Nikabad, Isfahan, and Shahreza. The northern entrance, comparable in form and composition to the southern entrance, provides important evidence for this interpretation. Its location and the alignment of the surrounding walls suggest an attempt to create a larger and more integrated garden complex. The chronology of this extension remains partly hypothetical because much of the northern section has disappeared. Nevertheless, the available evidence indicates that it postdated the principal garden. Its extension across the historic city wall suggests a later phase, when the wall had lost some of its earlier significance and the settlement was undergoing spatial transformation. This expansion may have reflected both the increasing governmental and representational significance of the garden and the growing importance of the regional route. The intended connection, however, appears not to have been completed. Subsequent urban expansion and road construction ultimately resulted in the destruction of the northern garden and other elements of the historic fabric.

Conclusion

The study demonstrates that Bagh-e Mir played a more significant role in the historical development of Mohammadabad than its surviving remains alone might suggest. Constructed adjacent to the New

Fortress as part of the governmental nucleus, it was not simply a residential or recreational garden but an important spatial component of local authority. Its monumental entrance and garden mansion faced the settlement and were directly related to the bazaar, mosque, and hosayniyya, contributing to the formation of a new center. The juxtaposition of the governmental complex with the religious-commercial center created a spatial configuration in which the garden actively participated in the formation of urban centrality. The research further demonstrates that the garden originally possessed a more complex spatial structure than its surviving enclosure indicates. The principal southern garden was a formally organized enclosure with broad intersecting axes, planting plots, a substantial garden mansion, and a carefully articulated entrance. A second northern garden was subsequently developed between and beyond the historic city wall. Its designed landscape, northern kushk, and second monumental entrance suggest an attempt to integrate the two sections and establish a stronger relationship with the regional road network. Ultimately, this expansion was not completed. Changes in the spatial organization of Mohammadabad, the growing importance of new circulation routes, and subsequent urban development resulted in the destruction of the northern garden. The route connecting Mohammadabad with Nikabad, Isfahan, and Shahreza eventually became an important urban axis around which subsequent expansion occurred. Thus, the same route whose growing significance may have encouraged the northern expansion of the garden later contributed to the destruction of this section and the fragmentation of the historic settlement. Bagh-e Mir provides an important case for understanding the relationship between gardens, local authority, and urban transformation in small Iranian settlements. Its history demonstrates that a garden could participate in the formation of an urban center, mediate between governmental and non-governmental spaces, and subsequently be reconfigured in response to changing infrastructural conditions. Reconstructing its spatial organization and successive transformations therefore contributes not only to an understanding of Bagh-e Mir itself but also to a more precise understanding of the historical transformation of Mohammadabad-e Jarquyeh. At the same time, the study demonstrates the value of combining surviving architectural remains, aerial photographs, field observations, documentary sources, and oral testimony in reconstructing historic environments whose material integrity has been substantially diminished.

Acknowledgements

The authors would like to express their sincere gratitude to Dr. Abbasali Vali for introducing the authors to the subject and for providing access to some of the relevant information.

Authors' Contributions

The authors contributed equally to the research and preparation of the manuscript.

Conflict of Interest

The authors declare no conflicts of interest. All financial resources for this study were provided independently by the researchers.

فصلنامهٔ علمی اثـر
شـاپای چاپـی: ۱۶۴۷-۱۰۲۴ - شـاپای الکترونیکـی: ۱۸۳۰-۲۵۳۸
| سـال ۴۷ | شـمارهٔ ۱۱۳ | ۱۴۰۵ |

باغ میر و نقش آن در ساختار شهری محمدآباد جرقویه

پریسا باقری‌پورمنفرد[I]، حمیدرضا جیحانی[II]

I. گروه شهرسازی و مرمت، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
II. مرکز مستندنگاری و مطالعات معماری و مرمت، دانشکدهٔ معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسندهٔ مسئول).
Email: h_jeyhani@sbu.ac.ir

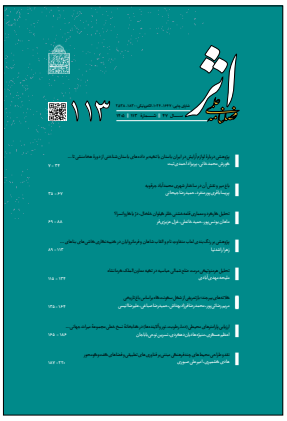
اطلاعات مقاله

https://doi.org/10.66224/Athar.1804.2416.7

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۶۷-۳۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۱
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۱۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۹



فصلنامهٔ علمی اثر
نشریهٔ پژوهشکدهٔ میراث معماری و شهری، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

ناشر:
پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری

چکیده

محمدآباد جرقویه (گرکویه) سکونت‌گاهی در جنوبِ شرق اصفهان و در دامنهٔ کوه‌های کلاه‌قاضی است که هستهٔ تاریخی آن قلعه و باغی را در بر می‌گیرد. در حاشیهٔ شمال غربی هستهٔ تاریخی بقایای قلعهٔ کهنه دیده می‌شود که سابقهٔ آن‌را به دورهٔ ایلخانی نسبت می‌دهند. قلعهٔ نوین احتمالاً هستهٔ جدید روستا در دوران متأخرتر و بعد از اواخر دورهٔ صفوی بوده است. در کنار این قلعه و در دورهٔ قاجار باغی ساخته‌شده که بخشی از هستهٔ حکومتی روستا محسوب می‌شده است. باغ میر با شکلی نزدیک به مربع و با مساحت تقریبی ۱۸۰۰۰ مترمربع تاکنون پابرجا مانده است. در طی سال‌ها و همگام با تغییر و تحولات محلی و ازجمله تبدیل روستا به شهر، دگرگونی‌های وسیعی در محمدآباد و هم‌چنین باغ میر رخ داده است. این مقاله در پی پاسخ دادن به این پرسش است که باغ یادشده چه طرح و اجزایی داشته و از چه جایگاه و نقشی در محمدآباد برخوردار بوده است. هدف این مقاله شناخت ابعاد گوناگون باغ و نحوهٔ توسعه و تخریب آن در نسبت با ساخت شهری محمدآباد است. این مطالعه راهبردی تاریخی دارد و برای نیل به نتیجه عمدتاً بر شواهد مادیِ باقی‌مانده و اسنادی هم‌چون عکس‌های تاریخی و هوایی تکیه دارد و به مطالعه و تفسیر آن‌ها می‌پردازد. یافته‌های مطالعه علاوه بر آشکار کردن خصوصیات و اجزای باغ نشان می‌دهد که با شکل‌گیری آن، تغییراتی در ساخت شهری محمدآباد رخ داده و مرکزیتی در برابر سردر و عمارت باغ شکل گرفته است. افزون بر این یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که باغ ساختاری دوگانه دارد و از دو بخش مجزا و در عین‌حال مرتبط شکل گرفته است و سازندگان آن بعدها در پی توسعهٔ باغ به سوی شمال و نواحی بیرون حصار شهر بوده‌اند و سعی داشته‌اند با ساخت ورودی جدیدی، باغ را با راه اصلی منطقهٔ جرقویه پیوند دهند.

کلیدواژگان: جرقویه (گرکویه)، دورهٔ قاجار، محمدآباد، باغ میر، ابوالحسن‌خان سرتیپ.

ارجاع به مقاله: باقری‌پورمنفرد، پریسا؛ و جیحانی، حمیدرضا، (۱۴۰۵). «باغ میر و نقش آن در ساختار شهری محمدآباد جرقویه». اثر، ۴۷ (۲): ۶۷-۳۵. https://doi.org/10.66224/Athar.1804.2416.7
صفحهٔ اصلی مقاله در سامانهٔ نشریه: https://athar.richt.ir/article-2-1804-fa.html

© The Author(s)
OPEN ACCESS
حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. ۱۴۰۵ © ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری است.
این مقاله تحت گواهی زیر منتشرشده و هر نوع استفادهٔ غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.
Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

مقدمه

جرقویه یا گرکویه از مناطق واقع در جنوب شرق شهر اصفهان و شامل شهرها و روستاهای متعددی از جمله محمدآباد است. شهر محمدآباد محله‌های گوناگون و حصار و قلعه‌ای را در بر داشته و در اثر توسعهٔ روستایی با همین نام شکل گرفته است. علاوه بر این عناصر، محمدآباد باغ بزرگی را نیز شامل می‌شود که تأثیری شگرف بر محیط پیرامون خود داشته است. عمارتِ باغِ میر که گاه باغ‌میر نیز خوانده می‌شود به دلیل دارا بودن دو بادگیر بسیار بلند و چهار طرفه، معماری ویژه‌ای دارد. باغ به سبب قطع آب، خشک شده و تنها بنا و حصار آن باقی مانده و این بخش نیز در حیات اجتماعی.فرهنگیِ امروز شهر تأثیر چندانی ندارد. این در صورتی است که مجموعهٔ حکومتی یادشده به همراه باغ از ارزش‌های مهم محمدآباد محسوب می‌شوند و بیم آن می‌رود که عدم توجه به گسترش تخریب‌های صورت‌گرفته دامن بزند.[۱] حفاظت از باغ و هم‌چنین تلاش برای حفظ آن‌چه از زیست‌گاه کهن محمدآباد و هویت آن باقی مانده است نیازمند شناخت عناصر مهمی است که باقی مانده‌اند.

هدف این مطالعه شناسایی طرح، شکل و خصوصیات باغ میر است و هم‌چنین شناسایی و بازخوانی نسبت میان باغ یادشده و ساخت شهریِ محمدآباد. از این‌رو این مقاله به بررسی روند تغییر و تحول و تخریب‌های صورت‌گرفته و بازیابی شکل و طرح اصیل باغ می‌پردازد. باغ در کنار قلعهٔ حکومتی قرار دارد و محدودهٔ کلی آن قابل شناسایی است. مطالعهٔ باغ و نسبت آن با ساخت شهری اصیل محمدآباد می‌تواند به شناخت دقیق‌تر باغ و بستر شکل‌گیری آن کمک کرده و زمینه‌های حفاظت از اثر یادشده را فراهم کند و درعین حال آگاهی ما را از سکونت‌گاه‌های کوچک واقع در مناطق شرقی اصفهان و چگونگی تغییر و تحولات آن‌ها افزایش دهد.

پرسش‌های پژوهش: این پژوهش در پی پاسخ دادن به دو پرسش است؛ نخست این‌که باغ میر چه طرحی داشته و چه اجزایی را شامل می‌شده است؟ و دیگر این‌که باغ چه نقشی در ساخت شهری محمدآباد جرقویه داشته است؟

روش پژوهش: روش به‌کارگرفته شده در این مقاله توصیفی تاریخی است و تلاش شده است تا بر اساس پیمایش و مطالعات میدانی، تصویرها و نقشه‌های باغ و محمدآباد توصیف و تفسیر شوند تا ویژگی‌های باغ و نسبت میان باغ و شهر روشن شود. در این مقاله بخش وسیعی از مطالعه بر برداشت‌های میدانی تکیه داشته و تلاش شده تا طرح باغ و شکل بستر و محیط پیرامون آن و هم‌چنین تغییر و تحولات محمدآباد بازیابی و تجزیه‌وتحلیل شود.

پیشینهٔ پژوهش

متأسفانه اطلاعات مکتوب و مدونی در ارتباط با باغ میر وجود ندارد و مکان یادشده پیش از این، موضوع هیچ پژوهشی نبوده است؛[۲] مگر اشاراتی در باب باغ و شهر که ذیل مطالعه‌ای مفصل در باب جغرافیا و تاریخ و فرهنگ و هنر گرکویه انجام گرفته و در آن به برخی زوایای تاریخی شکل‌گیری باغ و شهر نیز اشاره شده است.[۳] لذا در این مقاله به این یافته‌ها و اشارات استناد شده و تلاش شده تا خوانش دقیق‌تری از خصوصیات باغ و رابطهٔ آن با بستر شهری‌اش به‌دست آید. اما حوزهٔ باغ‌های واقع در مناطق روستایی از نظر پژوهشی صاحب پیشینه است. در مقاله‌ای با عنوان «آشنایی و تحلیل باغ‌های تاریخی روستایی ایران»، ضمن تأکید بر اهمیت این باغ‌ها از نقطه‌نظر طرح و اصالت تلاش‌شده کارکرد و تنوع شکل و سازمان فضایی آن‌ها مطالعه شود (علایی، ۱۳۹۴). باغ‌های روستایی دیگری نیز موضوع مطالعه و پژوهش بوده‌اند؛ ازجمله باغ‌های کاشانی در راوند کاشان (نیازمند و علایی، ۱۳۹۶)، فرح‌آباد در نزدیکی برزآباد کاشان (دانایی‌نیا، ۱۳۹۶) و مبارک‌آباد ورکان در غرب کاشان (مشهدی نوش‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۶). نویسندگان در این پژوهش‌ها عمدتاً به دنبال مستندنگاری و یافتن خصوصیات اصلی باغ‌ها بوده‌اند.

در عین حال باید توجه داشت که باغ میر گونهٔ رسمی‌تری از باغ‌های روستایی است و شاید بتوان آن‌را با نمونه‌هایی هم‌چون باغ بانوی عظمی در گورت از دهستان قهاب جنوبی اصفهان که متعلق به شاهزاده‌ای قاجاری بوده (جیحانی و عمرانی، ۱۳۹۳) و یا باغ عزت‌آباد در یک آبادی به همین نام و متعلق به حاکم ابرکوه

مقایسه کرد (جیحانی و اکرمی، ۱۳۹۵) که پیش‌تر موضوع برخی پژوهش‌ها بوده‌اند. در عین حال باید یادآور شد که هر دو باغ یادشده بخشی از یک مجموعهٔ بزرگ‌تر یعنی مزرعه‌ای محسوب می‌شوند که یک زیستگاه مبتنی بر کشاورزی است. هر دو باغ که طرحی رسمی دارند بخشی از یک مزرعه محسوب می‌شوند که کوشکی در میان یک باغ را نیز شامل می‌شوند. باغ میر ضمن برخی شباهت‌ها با همهٔ باغ‌های مطالعه‌شدهٔ پیشین، تفاوت‌هایی با آن‌ها نیز دارد و باغی سکونتی در دل زیستگاه شهریِ کوچکی است که در نتیجهٔ توسعهٔ یک هستهٔ اولیهٔ روستایی شکل گرفته است. مطالعهٔ این باغ علاوه بر افزایش آگاهی ما از تفاوت‌های طرح و خصوصیات اصلی باغ‌ها در ایران، می‌تواند به درک بهتر رابطهٔ باغ و یک ساختار روستاییِ توسعه‌یافته کمک کند. هر دو موضوع از اهمیت برخوردارند. زیرا عدم آگاهی ما از گونه‌ها و نمونه‌های اصیل و کم‌تر شناخته‌شدهٔ باغ، درک ما را از تنوع طرح آن‌ها فرومی‌کاهد.[۴] درعین حال بررسی یک زیستگاه شهری کوچک که در چند دههٔ اخیر بیش‌ترین آسیب‌ها را دیده است و هم‌چنین مطالعهٔ اجزای آن به حفظ آثار باقی‌مانده و بازتعریف هویت از دست‌رفتهٔ آن کمک خواهد کرد.

نگاهی به منطقهٔ جرقویه و محمدآباد

گرکویه منطقهٔ نسبتاً وسیعی است که در فاصلهٔ ۴۵ تا ۲۰۰ کیلومتری جنوب شرقی شهر اصفهان واقع‌شده (شفیعی نیک‌آبادی، ۱۳۷۶: ۹) و از قدیم مشتمل بر دو بخش علیا و سفلا بوده است (شیروانی، ۱۲۷۲: ۱۹۸).[۵] قدمت سکونت در منطقهٔ جرقویه را به حدود ۲۰۰۰ سال پیش نسبت می‌دهند و شاهد مدعا را وجود دو کوشک منتسب به دوران بهرام گور ساسانی و محوطه‌های باستانی با قدمت بیش از ۲ هزار سال می‌دانند؛[۶] هرچند به‌نظر می‌رسد در این مورد تاریخ‌گذاری مشخص و دقیقی انجام نشده است. نام منطقه در گذر زمان دست‌خوش تغییرات زیادی شده است.[۷] برای مثال، «جابری انصاری» در کتاب تاریخ اصفهان و ری، از این سرزمین با نام جرقویه یادکرده (جابری انصاری، ۱۳۲۲: ۲۱) و «بابویهٔ رازی» در الفهرست، نام زرقویه را به کار برده و آن‌جا را پیرو اصفهان دانسته است (رازی، ۱۳۶۶: ۹۹). «اعتمادالسلطنه» نیز در مرآت‌البلدان شرح داده که جرقویه معرب گرکویه است (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۸: ۲۱۹). او در صدرالتواریخ جرقویه را بلوکی از بلوکات اصفهان و از دهات معتبره برشمرده است (اعتمادالسلطنه، ۱۳۵۷: ۹۱). «جناب» در الاصفهان در مورد نام جرقویه به محیط جغرافیایی آن اشاره کرده و یادآور شده که نامش جرکوهه است شامل جر و کوهه به معنی شکاف و بلندی (جناب، ۱۳۷۱: ۱۵۹). «معلم حبیب‌آبادی» (وفات ۱۳۵۵) نیز در مکارم الآثار به گرکویه اشاره کرده و یادآور شده که ناحیه‌ای از توابع اصفهان است و آن‌را در این ازمنه جرقویه می‌گویند (معلم حبیب آبادی، ۱۳۵۵: ۱۸۹۴).

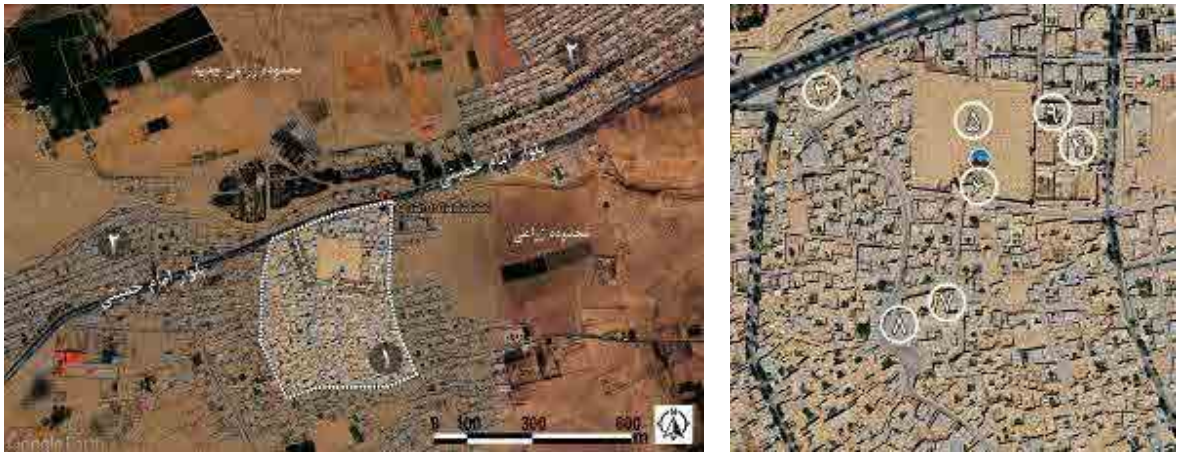
محمدآباد از دهستان‌های بخش غربی جرقویه بوده و اکنون یکی از هسته‌های شهری این منطقه است که در ۶۵ کیلومتری جنوب شرقی شهر اصفهان و در دامنه‌های جنوبی کوه‌های کلاه‌قاضی و در ۱۰ کیلومتری غرب شهر نیک‌آباد واقع‌شده است. جمعیت آن در دههٔ ۱۳۷۰ حدود ۲۹۰۰ نفر بوده[۸] و کار بیش‌تر مردم کشاورزی و دامداری است و تعداد کم‌تری نیز به کارهای اداری و خدماتی اشتغال دارند (شفیعی نیک‌آبادی، ۱۳۷۶: ۱۳).

باغ میر؛ موقعیت قرارگیری و زمینه‌های شکل‌گیری

عکس هوایی سال‌های اخیر، وضعیت کنونی باغ و جای‌گیری آن‌را در منطقه نشان می‌دهد (تصویر ۱)؛ بر اساس تصویر یادشده، باغ شکلی نزدیک به یک مربع دارد و عمارتی نیز متصل به حصار جنوبی آن دیده می‌شود. مساحت امروزی باغ تقریباً ۱۸۰۰۰ متر مربع و طول و عرض تقریبی آن ۱۳۰ و ۱۴۰ متر است. محدودهٔ باغ را حصاری به ارتفاع ۷ متر به همراه شش برج به ارتفاع ۱۲ متر دربرگرفته‌اند که ۲ برج آن متعلق به قلعهٔ مجاور است. کل محدودهٔ محمدآباد در منطقه‌ای دارای شیب واقع‌شده است. مرتفع‌ترین بخش کوهستان کلاه‌قاضی و کوهپایه‌های آن در شمال است. اما باغ میر و بخش تاریخی محمدآباد در نزدیکی و در جنوب رودخانه‌ای فصلی قرار گرفته است که از غرب به شرق جریان دارد.

بنابر برخی شواهد و هم‌چنین بررسی عکس‌های هوایی، هستهٔ اولیهٔ محمدآباد درون حصاری قرار داشته است. امروز به دلیل توسعه و ساخت خیابان، قسمت‌های اندکی از حصار باقی مانده و قابل مشاهده است. در

گذر زمان بناهای متعددی به هستهٔ قدیمی افزوده‌شده که از جملهٔ آن‌ها می‌توان به قلعهٔ نوین، باغ میر و سپس مسجد جامع و بازار میر اشاره کرد. قلعه در جوار باغ قرار دارد و به‌نظر می‌رسد با آن ترکیب شده است و مسجد نیز با فاصله‌ای از آن‌ها و در جنوب باغ قرار گرفته است.



تصویر ۱: عکس هوایی از محدودهٔ کنونی محمدآباد (Google earth)؛ راهنما: ۱. محدودهٔ تاریخی محمدآباد، ۲. توسعه‌های شهری جدید، ۳. قلعهٔ کهنه، ۴. قلعهٔ نوین، ۵. باغ میر، ۶. سردر و عمارت باغ میر، ۷. مسجد میرپنج، ۸. حسینیهٔ محمدآباد، ۹. خانه سرهنگ.

Fig. 1: Aerial photograph of the present-day extent of Mohammadabad (Google Earth). Legend: 1. Historic extent of Mohammadabad, 2. Recent urban development, 3. Old Fortress, 4. New Fortress, 5. Bagh-e Mir, 6. Entrance portal and Mansion of Bagh-e Mir, 7. Mirpanj Mosque, 8. Mohammadabad Hosayniyya, 9. Colonel's House.

قلعهٔ نوین محمدآباد

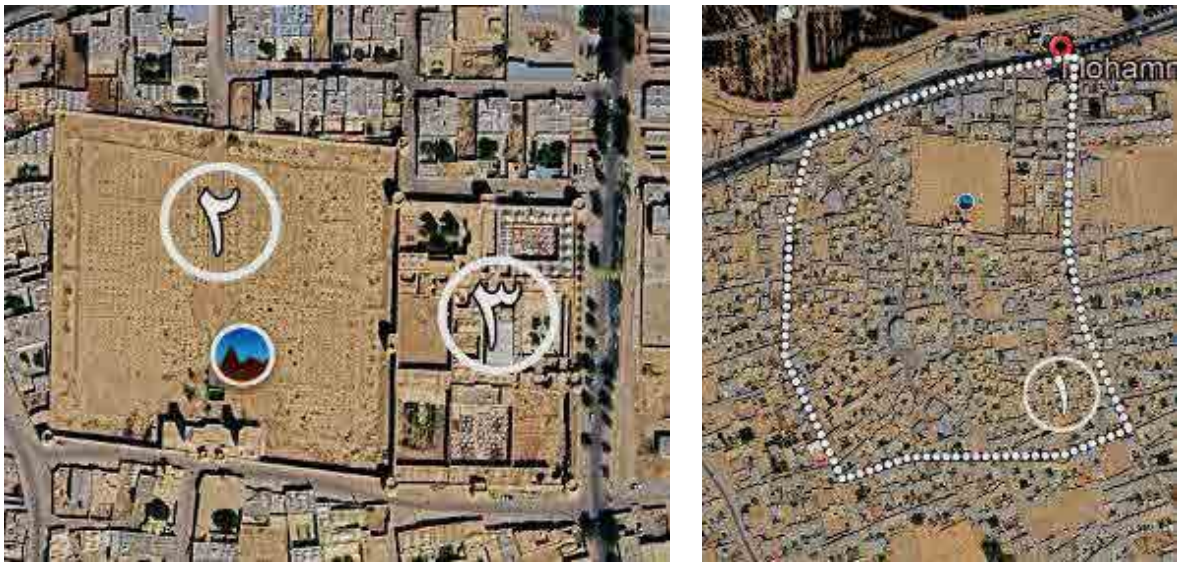
قلعه نوین[۹] در کنار باغ میر و در زمینی به مساحت حدود ۷۰۰۰ متر مربع در محدودهٔ شهر تاریخی واقع‌شده (تصویر ۱ و ۲). نوع معماری و جزئیات بناها از جمله قوس‌ها و تزئینات آشکار می‌کند که قلعهٔ یادشده دربردارندهٔ بناهایی برجای‌مانده از دوران زندیه و قاجاریه است که به وسیله راه‌روهای باریکی به یکدیگر مرتبط می‌شده‌اند. حصار قلعه از نوع چینه‌ای با ارتفاعی در حدود ۷ متر است و ۸ برج به‌منظور حفاظت از قلعه را نیز شامل می‌شود. قلعه شامل چند خانه، یک اصطبل و هم‌چنین جلوخانی بوده و دو در ورودی نیز در شمال و جنوب دارد. در اطراف قلعه خندقی به عمق ۳ متر وجود داشته که در سال‌های اخیر به‌منظور احداث خیابان پر شده است. خانه‌های داخل قلعه با معماری خشتی و طاق‌های مخصوص مناطق کویری ساخته‌شده و دارای اتاق‌های سه‌دری و پنج‌دری و اُرسی بوده و تزئیناتی هم‌چون مشبک‌های گچی و گچ‌بری‌ها و نقاشی‌ها را شامل می‌شود. لذا به‌نظر می‌رسد بناهای درون قلعه هم‌چون برخی نمونه‌ها مربوط به رعایا نبوده است.[۱۰]

یکی از خانه‌های داخل قلعه که آن‌را با عنوان خانهٔ سرهنگ[۱۱] می‌شناخته‌اند اکنون به موزهٔ مردم‌شناسی تبدیل شده است (تصویر ۱). سابقهٔ این قلعه که بنا بر مطالعات پیشین و بررسی وضع فعلی آن ممکن است به اوایل دورهٔ قاجار و یا دورهٔ زندی بازگردد و هم‌چنین نام آن آشکار می‌کند که محمدآباد قلعهٔ دیگری نیز داشته است؛ احتمالاً همان جایی که به قلعهٔ کهنه مشهور است.

محل قرارگیری باغ

باغ میر که امروز تقریباً در بخش میانی شهر قرار دارد از شرق به قلعهٔ نوین، از شمال و غرب به ساختمان‌های مسکونی و از جنوب به کوچهٔ میر متصل است. بنابر وضع موجود شهر به‌نظر می‌رسد تغییرات چندانی دست‌کم در همسایگی‌های حصار واقع در سمت جنوب و شرق و غرب مجموعه ایجاد نشده است (تصویر ۲). بررسی‌های میدانی نیز نشان از آن دارد که قلعهٔ واقع در شرق و کوچه‌ای که در جنوب حصار قرار دارد به‌طور کامل دست‌نخورده باقی مانده‌اند. از فراز عمارت باغ تقریباً تمام محدودهٔ محمدآباد قابل مشاهده است. خیابان اصلی شهر از شمال

باغ عبور می‌کند. این خیابان راه ارتباطی و اتصال‌دهندهٔ محمدآباد و بخش‌های شرقی جرقویه با شهرستان شهرضا است.



تصویر ۲: سمت راست: عکس هوایی از باغ میر و قلعهٔ نوین و محدودهٔ تاریخی محمدآباد که پیش‌تر درون حصار قرار داشته است. سمت چپ: باغِ میر و قلعهٔ مجاور (Google earth). راهنما: ۱. محدودهٔ درون حصار محمدآباد، ۲. باغ میر، ۳. قلعهٔ نوین.

Fig. 2: Right: Aerial photograph of Bagh-e Mir, the New Fortress, and the historic extent of Mohammadabad that was formerly enclosed by the settlement wall. Left: Bagh-e Mir and the adjacent fortress (Google Earth). Legend: 1. Area of Mohammadabad formerly enclosed by the settlement wall, 2. Bagh-e Mir, 3. New Fortress.

حاکمان محمدآباد و مالکان باغ میر

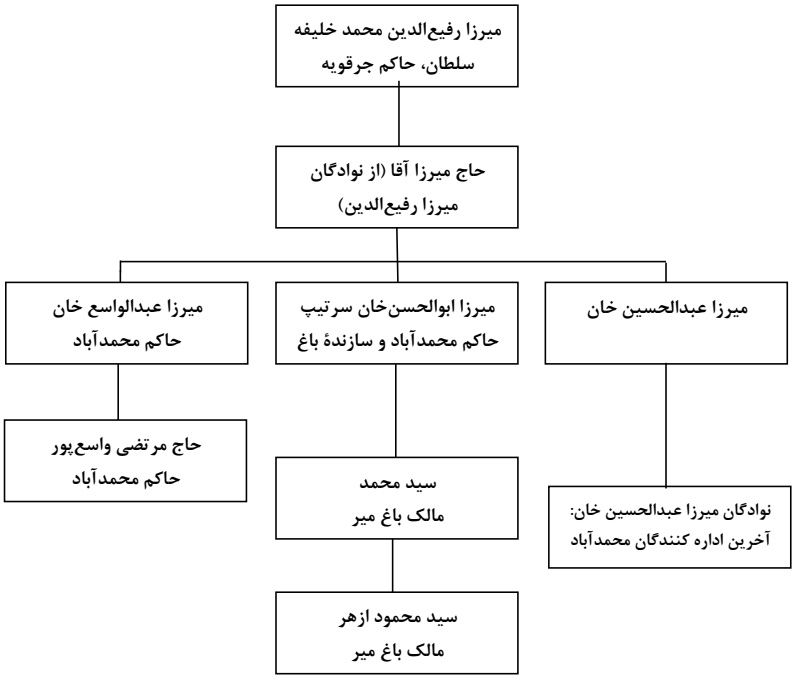
بنا بر مطالعات «شفیعی نیک‌آبادی»، باغ میر به دستور میرزا ابوالحسن‌خان سرتیپ در سال ۱۲۸۹ هـ.ق. بنا شده است (شفیعی نیک‌آبادی، ۱۳۷۶: ۲۲۷) اما برای شناخت بهتر او باید تا دورهٔ صفوی به عقب بازگشت. گفته می‌شود میرزا ابوالحسن‌خان از وابستگان خاندان خلیفه‌سلطان است که در گذشته از جملهٔ حاکمان جرقویه بوده‌اند و گفته می‌شود که اسلاف‌شان از شاهزادگان صفوی به شمار می‌رفتند (همان). بنا بر شرح شفیعی نیک‌آبادی، جرقویه در دورهٔ صفوی به‌لحاظ کشاورزی و هم‌چنین جای‌داشتن آن در حاشیه راه‌های قدیمی از اهمیت برخوردار بوده است. از این‌رو حاکمان آن از میان شاهزادگان و یا نزدیکان دربار برگزیده می‌شدند و میرزا رفیع‌الدین محمد خلیفه‌سلطان از جملهٔ آن‌ها است که در زمان شاه عباس دوم حاکم منطقهٔ وسیع جرقویه شده بود. او روستای مُندووا را به‌عنوان پایگاه خود گسترش داد و دستور داد تا قلعهٔ نوین در خاور آنجا ساخته شود. کوشش وی در آبادانی احتمالاً باعث شده تا روستای یادشده به نام وی محمدآباد نامیده شود (همان). در دورهٔ قاجار حاج میرزا آقا که از نوادگان میرزا رفیع‌الدین محمد بود از جایگاه و اعتبار محلی برخوردار بود. او سه فرزند پسر به نام‌های حاج میرزا عبدالحسین‌خان، میرزا ابوالحسن‌خان و حاج میرزا عبدالواسع‌خان داشت که هر کدام به پایه‌های لشکری دست یافته بودند. فرزند دوم حاج میرزا آقا که میرزا ابوالحسن‌خان بود در زمان ناصرالدین شاه قاجار در ارتش به پایهٔ سرتیپی رسید و حاکم محمدآباد شد (تصویر ۳). احداث ساختمان بازارچه و باغ میر ازجمله کارهای میرزا ابوالحسن‌خان سرتیپ در محمدآباد است. متأسفانه بازارچهٔ میر در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم ویران شده و اثری از آن باقی نیست. حاج میرزا عبدالواسع‌خانِ سرهنگ، سومین فرزند حاج میرزا آقا در زمان فرمانروایی ملاعلی‌خان میرپنج چندگاهی دستیار حاکم جرقویه بوده است و پس از درگذشت ملاعلی‌خان[۱۲] برای مدت کوتاهی جانشین او شد (همان: ۲۷۷). در واقع بعد از میرزا ابوالحسن خان، برادر کوچک‌تر او حاج میرزا عبدالواسع‌خان که به حاج سرهنگ معروف بود حاکم محمدآباد و منطقهٔ جرقویه شد (تصویر ۴). پس از وی نیز فرزندش حاج مرتضی واسع‌پور زمامداری امور منطقهٔ جرقویه و به خصوص محمدآباد را در اختیار داشت. پس از

او نیز تا حدود سال‌های دههٔ ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ خورشیدی و تغییرات وسیع در نحوهٔ مدیریت مناطق روستایی، نوادگان حاج میرزا عبدالحسین‌خان میرپنج (فرزند بزرگ حاج میرزا آقا) کنترل امور منطقه را بر عهده داشتند. باوجود این، باغ میر پس از بانی آن،میرزا ابوالحسن‌خان، در اختیار پسرش سیدمحمد قرار داشته است. پس از درگذشت او در سال ۱۳۴۰ هـ.ش. باغ در اختیار پسرش سیدمحمود ازهر قرار گرفت و به تملک او در آمد (تصویر ۳).



تصویر ۳: سمت راست: نشسته سمت راست عبدالواسع‌خان، نشسته سمت چپ میرزاابوالحسن‌خان بانی باغ (شفیعی نیک‌آبادی، ۱۳۷۶)؛ وسط: میرزا ابوالحسن‌خان (نشسته سمت چپ) در مقابل عمارت باغ (رشیو خانوادگی سید محمود ازهر)؛ سمت چپ: سید محمد ازهر، نوه میرزاابوالحسن‌خان و وارث باغ (آرشیو خانوادگی سید محمود ازهر).

Fig. 3: Right: Abd al-Wasiʿ Khan (seated on the right) and Mirza Abu al-Hasan Khan, founder of the garden (seated on the left) (Shafiei Nikabadi, 1997 [1376 SH]). Center: Mirza Abu al-Hasan Khan (seated on the left) in front of the garden pavilion (family archive of Seyyed Mahmoud Azhar). Left: Seyyed Mohammad Azhar, grandson of Mirza Abu al-Hasan Khan and heir to the garden (family archive of Seyyed Mahmoud Azhar).



تصویر ۴: حاکمان محمدآباد و مالکان باغ (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 4: Rulers of Mohammadabad and owners of the garden (Authors, 2025).

بازخوانی سیما و طرح باغ

باغ میر از جمله باغ‌های حکومتیِ دورهٔ قاجار است که در مناطق روستایی و بیرون شهر ساخته می‌شدند. به همین دلیل دارای حصار بلند و برج‌های متعددی بوده است. جهت استقرار آن شمالی-جنوبی است. باغ مشتمل

است بر عمارتی با دو بادگیر بلند و سردری با دو برجک با نقشهٔ چندضلعی، باغِ میوه‌ای که در سال‌های اخیر به دلیل کمبود آب خشک شده و هم‌چنین حصار پیرامونی و برج‌ها. باغ با قلعهٔ مجاور ارتباط نزدیکی دارد و حصاری مشترک بین آن‌ها قرار گرفته است. این دو حصار مشترکی نیز دارند. از بین هفت برج موجود چهار برج در چهار گوشهٔ باغ و چهار برج نیز در چهار گوشهٔ قلعه قرار دارد. یکی از برج‌ها مشترک است. بنابراین پیرامون کل مجموعهٔ باغ و قلعه هفت برج قابل شناسایی است. در عین حال قلعه و باغ دو ساختار مجزا محسوب می‌شوند. با وجود این، قلعه باید فضایی حکومتی و مربوط به حاکمان تلقی شود. شکل و اندازهٔ خانه‌ها این موضوع را تأیید می‌کند. لذا قلعهٔ یادشده را نباید نمونهٔ مشابه قلعه‌های رعیتی دانست. کنار هم قرارگیری قلعه و باغ هستهٔ حکومتی محمدآباد را شکل می‌داده است. در گذشته این هسته به بازار نیز متصل بوده است (تصویر ۵). بازار در جنوب باغ واقع بوده و راه دسترسی به سردر باغ نیز محسوب می‌شده است. مسجد جامع معروف به مسجد میرپنج در برِ بازار قرار دارد که پیشینهٔ آن به دورهٔ قاجار بازمی‌گردد. در همان حوالی حسینه‌ای قرار دارد که طبق عکس هوایی سال ۱۳۷۷ هـ.ش. میدانچهٔ گشوده‌ای در جنوب غربی مسجد بوده است؛ هرچند در سالیان اخیر آن‌را پوشانده و مسقف کرده‌اند (تصویر ۵). به‌نظر می‌رسد مجموعهٔ مسجد و حسینیه و بازاری که تخریب‌شده هستهٔ مرکزیِ غیرحکومتی محمدآباد در دورهٔ قاجار و تا اوایل سدهٔ گذشته را شکل می‌داده‌اند. مجموعهٔ حکومتی شامل قلعه و باغ میر در شمال هستهٔ تاریخی یادشده واقع‌شده‌اند.

ساختار برج موجود در شمال شرقیِ حصار هم‌چون کبوترخانه است. عمارت باغ از حیث دارا بودنِ معماری ویژه و همین‌طور وجود دو بادگیر بسیار بلند و چهار طرفه در منطقه شهره است. تقریباً تا اواخر دورهٔ قاجار از باغ استفادهٔ حکومتی و سکونتی می‌کرده‌اند. اما در سال‌های پس از آن و تا حدود ۱۳۴۵ هـ.ش. باغ بیش‌تر به سکونت اختصاص داشته و پس از آن رها شده است. در سال ۱۳۷۲ هـ.ش. مالکان باغ عمارت آن‌را تعمیر کرده و سکونت در آن تا سال ۱۳۸۹ هـ.ش. ادامه داشته و اکنون خالی از سکنه است.[۱۳] برخلاف قلعه که مجموعه‌ای از واحدهای مجزای دارای حیاط است و ساختار یکپارچه‌ای ندارد، باغ با وجود وسعت قابل توجه‌اش فضایی یکپارچه است که دورتاردور آن حصار بلندی قرار گرفته است. عکس هوایی سال ۱۳۷۷ هـ.ش. شکل باغ را تا حدودی آشکار می‌کند (تصویر ۵). باغ شامل یک خیابان شمالی جنوبی است که در سمت جنوب آن عمارتی بزرگ واقع‌شده که هم نقش بالاخانهٔ باغ را دارد و هم سردر اصلی ورود به آن محسوب می‌شود. این بنا که شکل و بادگیرهای شاخصی دارد عمارت اصلی باغ است که هم بر فضای داخل باغ و هم بر محدودهٔ بیرونی آن تسلط دارد. بنا بر عکس هوایی سال ۱۳۷۷ هـ.ش. باغ شامل دو خیابان بسیار عریض عمود بر هم است. خیابان شمالی جنوبی نقش مهم‌تری دارد و به‌نظر پهنای بیش‌تری نیز دارد و شامل پیاده‌راه میانی و حاشیه‌هایی است. در میانهٔ این خیابان و کمی نزدیک‌تر به عمارت اصلی محوطهٔ مدوری دیده می‌شود که گویی میدانی در میانهٔ باغ است (تصویر ۲ و ۵). عکس هوایی سال ۱۳۷۷ هـ.ش. و هم‌چنین عکس هوایی اخیر نشان می‌دهد که محدودهٔ برخورد دو خیابان شمالی جنوبی و شرقی غربی مخدوش است و به‌نظر می‌رسد محوطهٔ مدور یادشده نیز متأخر باشد. برای اطلاع بهتر از طرح محوطهٔ درون باغ و ازجمله خیابان‌ها و کرت‌ها و باغچه‌ها توجه به عکس هوایی سال ۱۳۴۶ هـ.ش. و به‌ویژه سال ۱۳۶۲ هـ.ش. به‌دلیل وضوح بیش‌تر راهگشا است (تصویر ۶).

بنا بر عکس‌های سال ۱۳۴۶ و ۱۳۶۲ هـ.ش. باغ دو خیابان شمالی جنوبی و شرقی غربی دارد که هر دو عریض‌اند. خیابان شمالی جنوبی که در جنوب باغ به عمارت اصلی منتهی می‌شود راهی است مفصل با چهار پیاده‌راه که سه باغچهٔ نواری میان آن‌ها قرارگرفته و کل خیابان نیز از جانب شرقی و غربی به کرت‌های درون باغ محدود می‌شوند. در میانهٔ خیابان یادشده باغچهٔ پهن‌تری واقع‌شده و در دو جانب باغچهٔ مذکور نیز دو پیاده‌راه هم‌عرض و هم‌اندازه قرار گرفته‌اند. در دو سوی بیرونی دو پیاده‌راه یادشده دو باغچهٔ نواری با عرض کم‌تر قرار گرفته‌اند و بیرونی‌ترین لایهٔ خیابان یادشده نیز در هر دو جانب شرقی و غربی دو پیاده‌راه دیگر است. خیابان اصلی باغ دو بخش مجزا دارد که در شمال و جنوب محوطهٔ هشت‌گوشی قرار دارند که دقیقاً در وسط باغ واقع‌شده است (تصویر ۶). به‌نظر می‌رسد محوطهٔ هشت‌گوش یادشده که شکلی هشت و نیم‌هشت دارد صحن اصلی یا میدان‌گاه میان باغ است. اگر چنین باشد روشن نیست که چرا این صحن اصلی نه بنا بر رسم

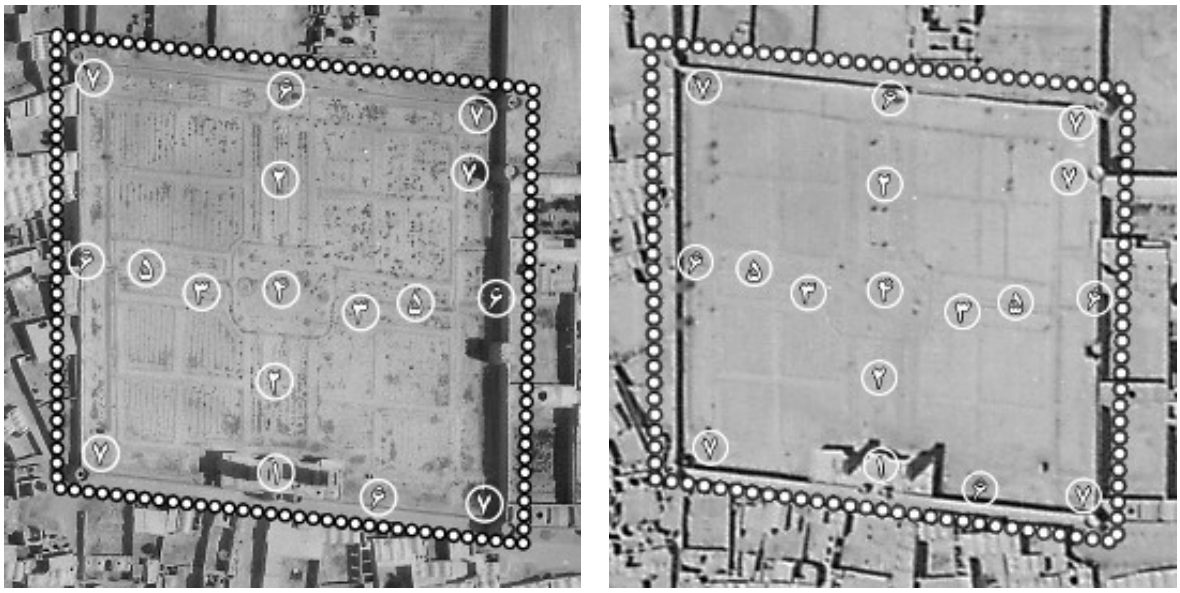


تصویر ۵: باغ میر و محدودهٔ پیرامون بر اساس عکس هوایی سال ۱۳۷۷ (سازمان نقشه‌برداری کشور)؛ راهنما: ۱. باغ میر، ۲. عمارت باغ، ۳. قلعهٔ نوین، ۴. قلعهٔ کهن، ۵. مسجد میرپنج، ۶. حسینیه، ۷. میدان و مرکز غیرحکومتی روستا، ۸. محل بازار تخریب شده.

Fig. 5: Bagh-e Mir and its surrounding area based on the 1998 (1377 SH) aerial photograph (National Cartographic Center of Iran). Legend: 1. Bagh-e Mir, 2. Garden pavilion, 3. New Fortress, 4. Old Fortress, 5. Mirpanj Mosque, 6. Hosayniyya, 7. Square and non-governmental center of the village, 8. Location of the demolished bazaar.

معمول باغ‌های کلاسیک در مقابل بنای اصلی که با فاصله از آن و در میانهٔ محوطهٔ کل باغ قرار گرفته است. این موضوع نشان از طرح متأخر باغ دارد و در عین حال با تاریخ ساخت باغ نیز هم‌خوانی دارد. در دو سوی شرقی و غربیِ صحن یا میدان‌گاه وسط باغ دو پارهٔ خیابان عرضی قرار گرفته‌اند. خیابان یادشده شامل دو باغچهٔ نواری و سه پیاده‌راه است و همین موضوع نشان می‌دهد که در مقایسه با خیابان اصلی باغ، خیابانی فرعی محسوب می‌شود. این خیابان که عرض کم‌تری دارد در میانه‌اش پیاده‌راهی دارد که برخلاف خیابان اصلی دقیقاً هم‌محور با کل خیابان است و در میانهٔ آن جوی آبی نیز جاری است. از این لحاظ خیابان فرعی باغ خواسته یا ناخواسته فضای رسمی‌تری را شامل می‌شود با محور پیاده‌راهی که جوی آبی در میان خود دارد (تصویر ۷). بنابراین محور آب اصلی باغ نه در راستای خیابان اصلیِ شمالی جنوبی که در راستای خیابان عرضیِ شرقی غربی قرار دارد. این

موضوع که کمی عجیب است نشان از آن دارد که جهت شیب زمین و نحوهٔ دسترسی به آب چنین وضعیتی را اقتضا می‌کرده است. در عین حال این وضعیت روشن می‌کند که عمارت اصلی را نمی‌خواسته‌اند عمود بر محور آب و در جبههٔ غربی باغ برپا کنند؛ گرچه این موضوع میسر بوده است (تصویر ۶). علت را باید در محل قرارگیری عمارت اصلی دانست. جایی که برِ بیرونی عمارت دقیقاً در برابر معبری قرار می‌گیرد که در گذشته بازار و یکی از گذرهای اصلی روستا محسوب می‌شده است. از این‌رو می‌توان حدس زد که جهت جوی به‌صورت طبیعی و در راستای شرقی غربی است و محل عمارت نه در پیوند با راستای جوی و مقتضیات زیبایی‌شناسانهٔ آن که در برِ جنوبی باغ و در برابر گذر نزدیک به مرکز روستا که میدانچه‌ای جنب مسجد میرپنج است قرار گرفته است تا نقش محیطی مؤثری را برعهده بگیرد.

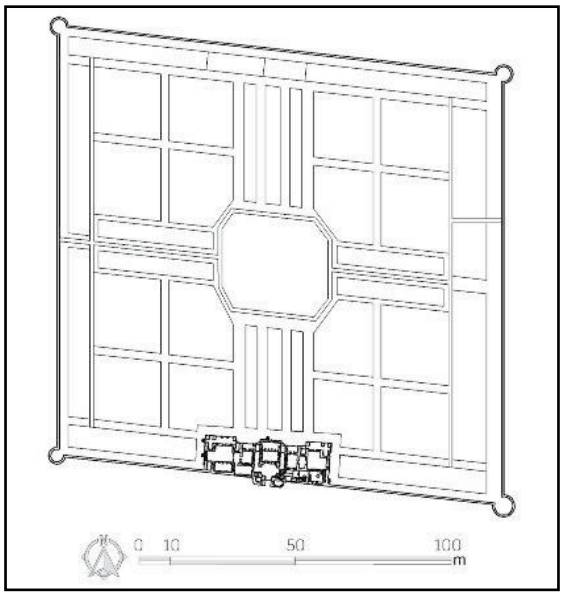


تصویر ۶: بخشی از باغ میر که تاکنون برپا مانده است به همراه کرت‌بندی و شکل باغ درون آن مشتمل بر خیابان و کرت‌ها بر اساس عکس‌های هوایی سال ۱۳۴۶ (راست) و ۱۳۶۲ (چپ) (سازمان نقشه‌برداری کشور)؛ راهنما: ۱. عمارت اصلی باغ میر، ۲. خیابان طولیِ شمالی جنوبی، ۳. خیابان عرضیِ شرقی غربی، ۴. میدان‌گاه یا صحن میانهٔ باغ در محل تقاطع خیابان‌های طولی و عرضی، ۵. رد جوی آب، ۶. حصار پیرامون باغ، ۷. برج‌ها.

Fig. 6: Surviving portion of Bagh-e Mir, showing its plot division and internal garden layout, including avenues and planting plots, based on aerial photographs from 1967 (1346 SH) (right) and 1983 (1362 SH) (left) (National Cartographic Center of Iran). Legend: 1. Main pavilion of Bagh-e Mir, 2. North–south longitudinal avenue, 3. East–west transverse avenue, 4. Central square or courtyard at the intersection of the longitudinal and transverse avenues, 5. Trace of the water channel, 6. Garden enclosure wall, 7. Towers.

منابع آب

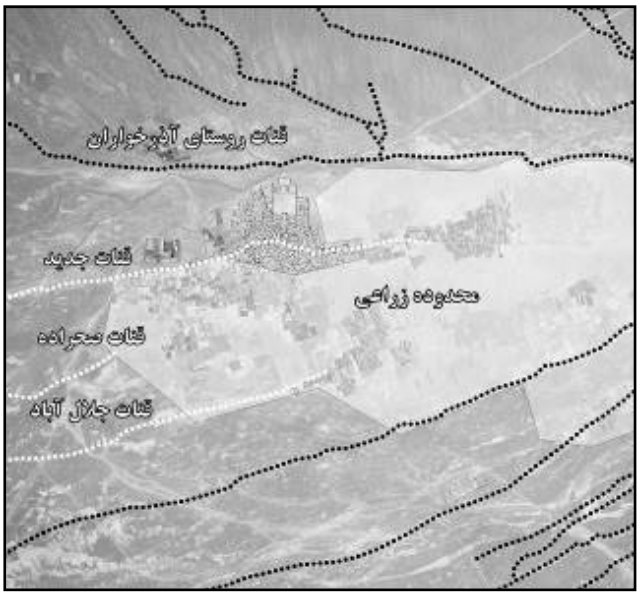
در گذشته آب روستای محمدآباد از سه قنات تأمین می‌شده است. سه قنات جدید، صحراده و جلال‌آباد با عمق‌های متفاوت از اراضی روستا عبور می‌کرده و آبیاری بخش‌های مختلف محمدآباد را میسر می‌کرده‌اند. قنات جدید که از برابر مسجد جامع می‌گذشته، از میان روستا و در عمق ۱ تا ۲ متر زیر سطح زمین عبور می‌کرده است. دسترسی به آب این قنات از طریق پایاب میسر بوده و آب در نهایت به مزرعهٔ جدید در شرق محمدآباد می‌رسیده است. قنات جلال‌آباد نیز مزرعه‌های واقع در جنوب روستا را سیراب می‌کرده است. آب مورد نیاز باغ میر و بخش‌هایی از روستا توسط قنات صحراده تأمین می‌شده که در حوالی جنوب غربی محمدآباد در عمق کم‌تری جریان داشته و پیش از رسیدن به محدودهٔ روستا به سطح زمین می‌رسیده است (ولی، ۱۴۰۴). آب قنات صحراده توسط انشعابی به باغ می‌رسیده است (تصویر ۸). این وضعیت تا نیمهٔ سدهٔ گذشته ادامه داشته است و بنا بر تأکید مطلعین محلی، باغ تا حدود دههٔ ۱۳۴۰ هـ.ش. با آب قنات آبیاری می‌شده است (ازهر، ۱۳۹۴). بررسی‌های میدانی و صحبت با افراد مطلع محلی نشان می‌دهد قنات‌های صحراده، جلال‌آباد و جدید به ترتیب



تصویر ۷: پلان محدودهٔ مربع‌شکل باغ میر (نگارندگان، ۱۴۰۴).
Fig. 7: Plan of the square-shaped enclosure of Bagh-e Mir (Authors, 2025).

در سال‌های ۱۳۳۷، ۱۳۴۷ و ۱۳۴۸ هـ.ش. خشک شده‌اند (ولی، ۱۴۰۴). لذا به‌نظر می‌رسد که با قطع آب قنات در نیمهٔ دوم دههٔ ۱۳۳۰ هـ.ش. سکونت دائمی در باغ متوقف شده است. به دنبال قطع آب، چاهی به عمق ۵۰ متر برای آبیاری درختان حفر شده است و تا سال‌های دههٔ ۱۳۶۰ هـ.ش. و قبل از خشک شدن چاه یادشده از آب آن برای آبیاری باغ استفاده می‌کرده‌اند (ازهر، ۱۳۹۴).[۱۴] به‌نظر می‌رسد وسعت باغ و عدم سکونت دائمی و عدم امکان آبیاری کامل باغ با آب لوله‌کشی سبب‌شده تا نگهداری آن متوقف و درختان خشک شوند. این وضعیت که توسط یکی از ساکنان باغ اعلام شده با بررسی عکس‌های هوایی از جمله عکس هوایی سال ۱۳۴۶ هـ.ش. هم‌خوانی دارد. زیرا محوطهٔ وسیع باغ را با اندک درختانی پراکنده در راستای خیابان‌های درون آن نشان می‌دهد. بررسی محدودهٔ درون باغ در عکس هوایی سال ۱۳۶۲ هـ.ش. نیز نشان می‌دهد که طی کم‌تر از دو دهه پوشش گیاهی باغ کمی گسترش یافته و درختان بیش‌تری قابل مشاهده است. این موضوع آشکار می‌کند که احتمالاً حفر چاه به میزان محدودی به زنده ماندن باغ کمک کرده است؛ به‌خصوص که درون همهٔ کرت‌های باغ شیارهای جوی و پشته دیده می‌شود. این شیارها نشان از آن دارد که از باغ بیش‌تر استفادهٔ زراعی می‌کرده‌اند و احتمالاً از آب چاه برای زراعت درون باغ بهره می‌برده‌اند. در هر صورت وضعیت سال ۱۳۶۲ نیز مطلوب نیست و نشان از افول باغ دارد (تصویر ۶). پس از آن آب مصرفی باغ از طریق انشعاب لوله‌کشی تأمین می‌شده که به‌نظر می‌رسد صرفاً برای محدوده‌های کوچکی از آن استفاده می‌کرده‌اند.

از دیگر عناصری که توجه را جلب می‌کند فوارهٔ سنگی بزرگی است که در هشتی ورودی عمارت رها شده است (تصویر ۹). هم‌چنین در گوشه و کنار باغ سنگ‌های پراکنده‌ای قابل مشاهده است که تراش‌خورده و منقوش‌اند. در حین جمع‌آوری اطلاعات شفاهی و مصاحبه‌های صورت‌گرفته با اهالی و آشنایانِ با باغ از وجود حوضی سخن به میان آمد که امروز وجود ندارد و مصاحبه‌شوندگان نیز از محل دقیق قرارگیری آن مطلع نبودند. در عکس‌های هوایی موجود نیز اثری از حوض دیده نمی‌شود. اما بر اساس گفته‌ها، حوضی هشت ضلعی با فوارهای در میان، درون فضای باغ وجود داشته است.[۱۵] به‌نظر می‌رسد صحن یا میدان‌گاه مرکزی باغ در محل تقاطع دو خیابان اصلی و عمود برهم باغ جایگاه این حوض هشت ضلعی بوده است. از سوی دیگر ممکن است محل حوض یادشده در برابر عمارت اصلی بوده باشد؛ جایی که اکنون استخر ذخیرهٔ آب قرار دارد. بررسی عکس هوایی سال ۱۳۶۲ هـ.ش. و مسیر جوی‌ها که در سرتاسر خیابان عرضی باغ دیده می‌شوند احتمال گزینهٔ اول را پررنگ‌تر می‌کند. هرچند در این مورد فعلاً نمی‌توان با قطعیت سخن گفت.



تصویر۸: محدودهٔ محمدآباد و قنات‌های آن (نگارندگان، ۱۴۰۴).
Fig. 8: Extent of Mohammadabad and its qanats (Authors, 2025).



تصویر ۹: فوارهٔ سنگی و اجزای احتمالی حوض سنگی درون باغ (نگارندگان، ۱۴۰۴).
Fig. 9: Stone fountain and possible components of the stone pool within the garden (Authors, 2025).

پوشش گیاهی

برای شناخت طرح کاشت و نوع درختان باغ مصاحبه‌هایی با اهالی محمدآباد صورت گرفت. طبق گفتهٔ ایشان، پوشش گیاهی باغ شامل درختان پسته، انجیر، بادام و انار بوده که گویا سهم درختان پسته از دیگر گونه‌ها بیش‌تر بوده است.[۱۶] ترتیب و نحوهٔ کاشت آن‌ها در میان کرت‌ها نامشخص است. به‌نظر می‌رسد کاشت درختان پسته در جرقویه هم‌چون دیگر نواحی کویری معمول بوده است. برای مثال در باغ عزت‌آباد ابرکوه نیز نشانه‌هایی از درختان کهنسال پسته قابل مشاهده است[۱۷] و در باغ مصلای نائین نیز بخش عمدهٔ طرح کاشت و بافت گیاهی باغ شامل درختان پسته می‌شود (مهریار، ۱۳۹۵). به‌هرحال به دلیل کمبود آب و خشک‌شدن قنات، آبیاری درختان به اندازه کافی مقدور نبوده و این موضوع در نهایت موجب از بین رفتن درختان شده است. این وضعیت در عکس‌های هوایی دههٔ ۱۳۴۰ و ۱۳۶۰ هـ.ش. قابل مشاهده است (تصویر ۶). در سال‌های اخیر مجدداً درختانی در باغ کاشته شده و برای تأمین آب مورد نیاز آن از انشعاب آبِ لوله‌کشی شهر استفاده می‌کرده‌اند. اما متأسفانه به دلیل کمبود آب و عدم آبیاری مناسب، این درختان نیز خشک شده و در نیمهٔ دههٔ ۱۳۹۰ هـ.ش. تنها یک درخت انجیر، سه درخت انار، دو درخت کاج و سه درخت پسته در بخش پیشِ روی عمارت و هم‌چنین دو درخت پستهٔ دیگر به‌صورت پراکنده در باغ باقی مانده‌اند. در واقع پوشش گیاهی باغ به‌طور کلی به جز ده اصله درخت یادشده از بین رفته و تنها ردی از کرت‌بندی‌ها بر روی زمین باقی مانده است. کرت‌بندی‌ها به‌صورت قرینه حول دو محور با راستای شمالی جنوبی (خیابان اصلی باغ) و شرقی غربی صورت‌گرفته و بقایای آن با اندکی تغییرات قابل مشاهده می‌باشد.

ایـن کرت‌بنـدی کـه در عکس‌هـای هوایـی سـال ۱۳۴۶ و ۱۳۶۲ هـ.ش. دیـده می‌شـود (تصویـر ۶) نشـان می‌دهـد در چهار گوشهٔ حاصل از تقاطع دو خیابان بسیار عریض طولی و عرضی باغ چهار کرت بـزرگ قـرار گرفتـه است کـه هـر کـدام از آن‌هـا خـود شامل چهار کرت کوچک‌تـر می‌شـود. طـرح کاشـت بـاغ را می‌تـوان بـه غـرس درختـان درون کرت‌هـای یادشـده و هم‌چنیـن در امتـداد باغچه‌هـای نـواری متعـدد هم‌راسـتا بـا خیابان‌هـا تقسـیم کـرد. احتمالاً در امتداد باغچه‌های مجاور پیاده‌راه‌ها گل و گیاهان زینتی نیز می‌کاشته‌اند. هرچند از آن‌ها حتی در تصویرهای دههٔ ۱۳۴۰ هـ.ش. نیز اثر روشنی دیده نمی‌شود. به‌نظر می‌رسد درون کرت‌ها گیاهان دیگری نیز کشت می‌شده است. هرچند بر اساس عکس هوایی سال ۱۳۶۲ هـ.ش. کاشت درون کرت‌ها احتمالاً گسترش یافتـه و از بـاغ بهـرهٔ زراعـی می‌برده‌انـد (تصویـر ۶).

سردر ورودی و حصار

در بخش میانیِ دیوار شمالیِ حصار باغ و در امتداد خیابان شمالی جنوبیِ آن، گشایشی وجود دارد که در حال حاضر با یک در فلزی مسدود شده و در اطراف آن دیواری از جنس بلوک‌های سیمانی دیده می‌شود که اتصال‌دهندهٔ در به حصار اصلی باغ است (تصویر ۱۰). به گفتهٔ آشنایانِ با فضا و مُعمِّران، در گذشته یک در سنگیِ کوچک و قدیمی در این محل قرار داشته است.[۱۸] احتمالاً در اثر فرسودگی پاشنه‌ها و عدم مقاومت در برابر نیروی وزن، در به‌همراه بخشی از دیوارِ اطراف فروریخته و بعدها به‌جای آن یک در فلزی تعبیه شده و بخش ریخته شدهٔ دیوار حصار نیز با بلوک‌های سیمانی ترمیم شده است. در پی یافتن بقایای درِ سنگی یادشده جست‌وجوهایی در محدودهٔ باغ صورت گرفت و تکه‌هایی از آن در گوشه و کنار حصار و هم‌چنین یک قسمت از آن در میان کرت‌ها یافت شد (تصویر ۱۰). ورودی جنوبی باغ دارای یک سردر متصل به هشتی و دو برج به همراه در چوبی و دو سکوی پیرنشین در دو سوی آن و متصل بـه برج‌ها است. لذا ایـن سردر بسیار مفصل‌تر از ورودی شمالی است (تصویـر ۱۰). عکس هوایی سال ۱۳۷۷ هـ.ش. آشکار می‌کند که احتمالاً در بخش شمالی حصارِ باغ سردرِ مفصلی وجود نداشته است. بنابرایـن در مقایسهٔ ایـن سردر بـا سردر ضلع جنوبی باغ، به‌نظر می‌رسد که از ورودی بخش شمالی کم‌تر استفاده می‌شده و اغلب آمد و شدها از طریـق ورودی جنوبـی صـورت می‌گرفتـه است. از ایـن رو بـه دلیـل اهمیـت بیش‌تـر ایـن ورودی، آن‌را باشکوه‌تر ساخته‌اند. ایـن موضوع بـا محـل قرارگیـری دو سردر و هم‌چنیـن عناصر شهری نزدیک بـه آن‌هـا نیـز هم‌خوانـی دارد. زیـرا سردر جنوبـی در مقابـل راستهٔ بـازار قـرار داشته کـه بـه سـبب اتصال یـا نزدیکـی بـه مسجد میرپنج و حسینیه باید جایی در حدود مرکز روستا تلقی شود.

شناخت فضاهای معماری

باغ در وضعیت فعلی از یک محوطهٔ باز به‌صورت صحنی وسیع و عمارتی در جنوب آن تشکیل شده است. محوطهٔ باغ اگرچه بر اساس خطوط باقی‌مانده دربردارندهٔ طرح منظمی است، اما کل محدودهٔ محصور شکلی نزدیک به یک متوازی‌الاضلاع دارد که احتمالاً باید آن‌را نشانه‌ای از ساخت‌وساز روستایی تلقی کرد (تصویر ۶ و ۷).[۱۹] صحن اصلی شامل دو خیابان طولی و عرضی است که هرکدام چندین پیاده‌راه را شامل می‌شوند (تصویر ۶ و ۷). عمارت اصلی پس از صحن، بزرگ‌ترین و اصلی‌-ترین فضای باغ محسوب می‌شود که در بخش جنوبی قرار گرفته و به حصار جنوبی باغ متصل است (تصاویر ۱۱ و ۱۲). مساحت عمارت یادشده حدود ۵۰۰ متر مربع است و ارتفاعی در حدود ۵ متر دارد. ورودی عمارت که سردر ورودی جنوبی باغ و اصلی‌ترین راه ورود به آن نیز می‌باشد، دارای دو برج قرینه به ارتفاع ۸/۵ متر است. درون برج غربیِ سردر دو فضای کوچک به مساحت کلی حدود ۵/۵ مترمربع قرار دارد و در این اواخر از آن‌ها به‌عنوان انبار استفاده می‌کرده‌اند. متأسفانه راه ورود به برج واقع در سمت شرقی سردر که در بخش بیرونی آن است، توسط یک در چوبی مسدود شده و در نتیجه دسترسی به آن برای برداشت‌های میدانی میسر نشد. از این‌رو اطلاعاتی در خصوص فضای داخلی آن در دست نیست. عمارت دارای دو بادگیر به ارتفاع ۱۷ متر از سطح زمین است. بادگیرها مهم‌ترین شاخصهٔ اصلی عمارت و همین‌طور باغ محسوب می‌شوند. بادگیرها چهارطرفه بوده و هوا را وارد اتاق‌های زیرین خود می‌کرده‌اند و جریان هوا از آن‌جا از طریق درگاه‌های



تصویر ۱۰: بالا: وضعیت پاشنهٔ در سنگی مربوط به ورودی شمالیِ فعلی باغ. پایین سمت راست: درب فعلیِ بخش شمالی حصارِ کنونی باغ. پایین سمت چپ: برج‌ها و سردر ورودی جنوبی باغ (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 10: Top: Condition of the stone door threshold associated with the present northern entrance to the garden. Bottom right: Existing entrance door in the northern section of the garden's present enclosure wall. Bottom left: Towers and southern entrance portal of the garden (Authors, 2025).

موجود در اضلاع به اتاق‌های کناری منتقل می‌شده است. مساحت اتاق‌های بادگیر شرقی و غربی به ترتیب ۸/۳۰ و ۷ متر مربع است.

پلان عمارت دارای سه بخش است که توسط دو راهروی متصل به هشتی ورودی از یکدیگر جدا شده‌اند. بخش شرقی دارای هفت فضا است که عبارتند از: اتاق زیر بادگیر، دو اتاق که در طرفین اتاق بادگیر قرار دارند، مطبخ و انبار و پلکان ارتباط‌دهندهٔ هم‌کف به زیرزمین و هم‌چنین فضای اتصال‌دهندهٔ این سه فضا به یکدیگر. هم‌چنین بخش غربی عمارت نیز دارای شش فضا است. این فضاها عبارتند از اتاق بادگیر، سه اتاق که در اطراف سه ضلع شرقی، غربی و جنوبیِ اتاق بادگیر قرار دارند و نیز دو اتاق مجاورِ هم که متصل به ضلع جنوبی اتاق غربی این بخش می‌باشند. هستهٔ مرکزی عمارت نیز دربردارندهٔ این فضاها است: هشتی ورودی، شاه‌نشین مشتمل بر دو اتاق متصل به‌هم و دو راه‌روی متصل به هشتی و هم‌چنین پلکان دسترسی به پشت‌بام که در جنوب شرقی هشتی و در پشت برج شرقی سردر واقع‌شده است. عمارت به‌طور کلی در ضلع شمالی و در اتصال به اتاق‌ها شش ایوان کوچک و بزرگ نیز دارد. ایوان‌های متصل به اتاق‌های زیر بادگیر به‌سبب طولِ کم و شکل باریکی که دارند به دالان شبیه‌اند. اغلب دیوارهای اتاق‌ها چند طاقچه به عمق تقریبی ۲۰ سانتی‌متر دارند که در ارتفاع تقریبی یک متری از کف اتاق قرار داشته و بالای آن‌ها قوسی نیم‌دایره قرار دارد. حد فاصل اتاق‌های تودرتو و مجاور یکدیگر، درهایی دارای دو لت و از جنس چوب در ترکیب با شیشه دیده می‌شود. بررسی عکس‌های قدیمی بنا حاکی از آن است که درهای موجود در عمارت دارای شیشه‌هایی رنگی و هم‌چنین تزئیناتی در بخش فوقانی خود بوده‌اند که احتمالاً در اثر فرسودگی و طی عملیات اخیرِ مرمتِ عمارت تغییر یافته‌اند (تصویر ۱۱).



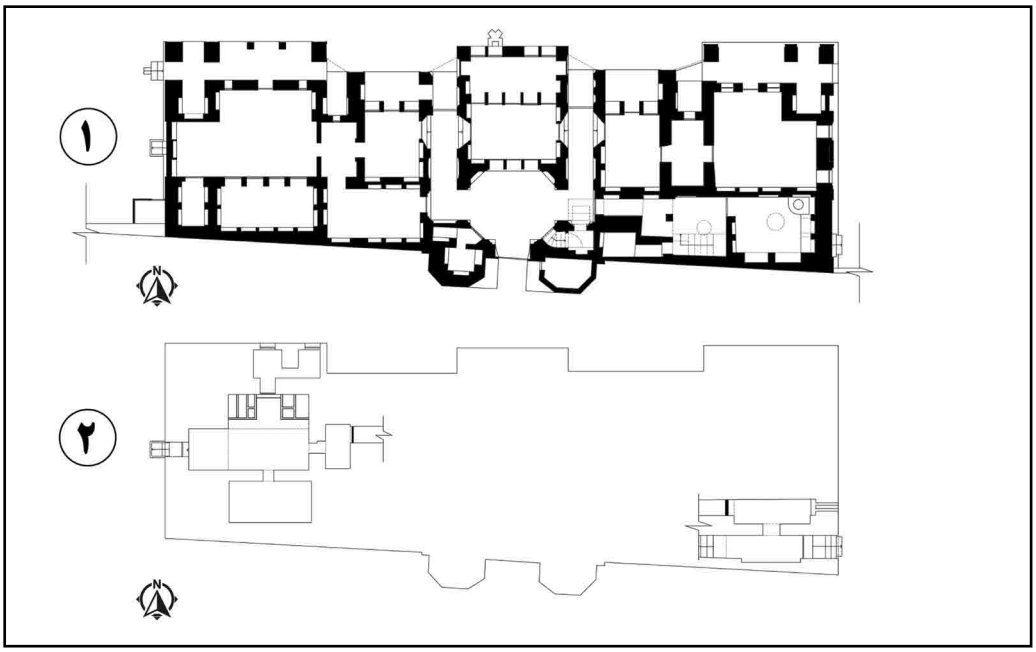
تصویر ۱۱: بالا سمت راست: نمای شمالی عمارت قبل از سال ۱۳۷۶ هـ.ش. (گرکویه، سرزمینی ناشناخته بر کران کویر). بالا سمت چپ: نمایی از عمارت باغ از بام قلعه مجاور قبل از ۱۳۷۶ هـ.ش. (آرشیو تصاویر میراث فرهنگی جرقویه). پایین سمت راست و وسط: درهای چوبی موجود در عمارت باغ قبل از سال ۱۳۷۶ (آرشیو تصاویر میراث فرهنگی جرقویه). پایین سمت چپ: عمارت باغ و در پس آن گنبد و مناره‌های مسجد جامع محمدآباد (نگارندگان، ۱۴۰۴).

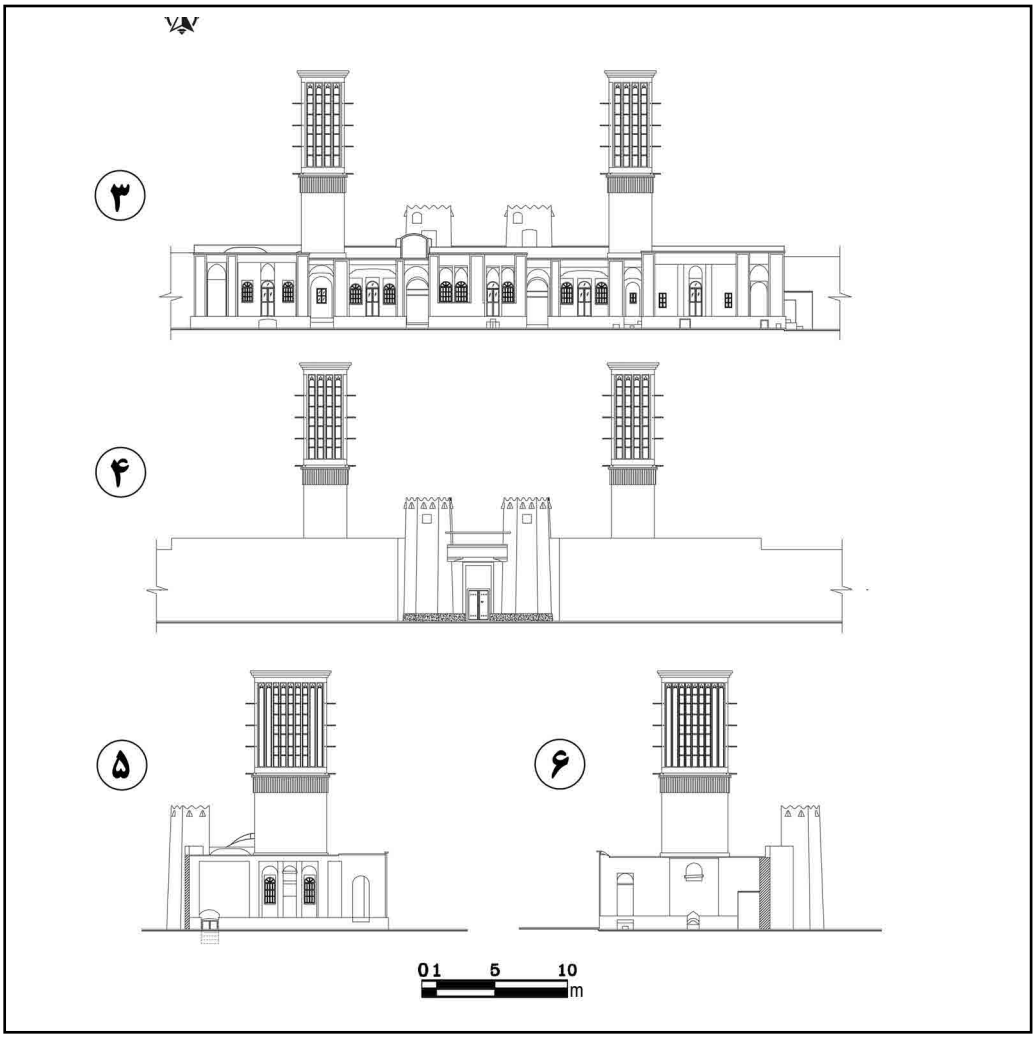
Fig. 11: Top right: Northern elevation of the pavilion before 1997 (1376 SH) (Garkuyeh: An Unknown Land on the Edge of the Desert). Top left: View of the garden pavilion from the roof of the adjacent fortress, before 1997 (1376 SH) (Jarquyeh Cultural Heritage Photographic Archive). Bottom right and center: Existing wooden doors of the garden pavilion before 1997 (1376 SH) (Jarquyeh Cultural Heritage Photographic Archive). Bottom left: Garden pavilion, with the dome and minarets of Mohammadabad Friday Mosque visible behind it (Authors, 2025).

عمارت دارای زیرزمینی است که می‌توان از بیرون بنا و از طریق دو راه‌پلهٔ واقع در ضلع شرقی و غربی به آن راه یافت. هم‌چنین در داخل عمارت و در ضلع شرقی آن مجاور مطبخ نیز پلکانی وجود دارد که راه ارتباطیِ فضای طبقهٔ هم‌کف به زیرزمین است. متأسفانه بخش میانی زیرزمین به هنگام عملیات مرمتی با تیغه‌های آجری مسدود شده است. پایه‌های بادگیرها نیز در همان بخشِ مسدودشده واقع‌شده‌اند. به دلیل عدم دسترسی به بخش‌های میانی تنها دو بخش کوچک از زیرزمین در شرق و غرب آن در دسترس‌اند. کاربری قسمت شرقی زیرزمین به دلیل مسدود شدنِ بخش اعظم آن غیرقابل پیش‌بینی است. اما به دلایلی از جمله راه دسترسی مستقیم به بیرون بنا و توجه به فضاهای مجاور مطبخ می‌توان تصور کرد که این بخش از فضای زیرزمین دست‌کم در آخرین دورهٔ حیات بنا به انبار و فضاهای خدماتی اختصاص داشته است. بخش غربی زیرزمین که صرفاً از بیرون بنا دسترسی دارد دارای سه فضا است. کاربری اولیه این بخش روشن نیست. اما وجود شواهدی چون الحاقات تیغ‌های با ارتفاع کم که به آخور شبیه است و هم‌چنین وجود فضولات دامی در کف فضا روشن می‌کند که در آخرین دورهٔ حیات بنا این بخش زیرین مختص محل نگهداری دام بوده است. پوشش سقف فضاها عمدتاً تیرپوش است مگر بخش هشتی ورودی و مطبخ و فضای مجاور آن و راه‌روهای جداکنندهٔ بخش‌های مختلف عمارت. هشتی ورودی توسط کاربندی پوشیده شده است. هم‌چنین مطبخ و فضای مجاورش با طاق کلنبو مسقف شده‌اند و هورنو نیز دارند.

ساخت شهری محمدآباد جرقویه

با توجه به سابقهٔ قلعهٔ نو که به دورهٔ زندیه یا ابتدای قاجار بازمی‌گردد، وجود قلعهٔ کهنه می‌تواند شاهدی بر قدمت محمدآباد پیش از دورهٔ یادشده باشد. اما شواهد موجود تا نیمهٔ اول سدهٔ چهاردهم خورشیدی را باید نتیجهٔ شکل





تصویر ۱۲: نقشه‌ها و نماهای عمارت باغ میر (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 12: Plans and elevations of the Bagh-e Mir pavilion (Authors, 2025).

تغییریافتهٔ سکونت‌گاه در طول سده‌های اخیر دانست که رشد آهسته‌ای درون حصار داشته است. در نتیجه می‌توان شکلِ کلی و ساختار متأخر شهر در سده‌های گذشته را نزدیک به محدودهٔ سکونت‌گاهیِ محصوری دانست که حدود بخش درون حصار آن از طریق بررسی عکس‌های هوایی و مطالعات میدانی و بر اساس ردِ دیوارها و محل دروازه‌ها قابل شناسایی است. حصار این محدوده دارای سه دروازه در سمت‌های شمال و شرق و جنوب بوده و در طرفین دروازه‌ها نیز دو برج بلند قرار داشته است. حصارِ محمدآباد احتمالاً دروازهٔ دیگری نیز در ضلع غربی خود داشته است. در عکس‌های هوایی و در محل تلاقی امتداد محورِ شرقی غربی برآمده از دروازهٔ شرقی با حصار غربی، یک برج قابل مشاهده است؛ و هم‌چنین خیابانی نیز دیده می‌شود که از کنار آن گذر می‌کند. این موضوع حضور برج دومی را قوت می‌بخشد که در سمت دیگر خیابان وجود داشته و بعدها تخریب شده است (تصویر ۱۳).

هم‌چنین یک قلعه در شمال غرب محدودهٔ محصور قابل رؤیت است که برخی آن‌را قلعهٔ کهنه می‌نامند. معلوم نیست این همان قلعهٔ کهنه‌ای است که به قرینهٔ آن قلعهٔ متأخرتر، قلعهٔ نوین نام گرفته است یا این‌که صرفاً قلعه‌ای است قدیمی‌تر که نشان از زیست‌گاهی کشاورزی در آن ناحیه دارد. دست‌کم شکل این قلعه بنا بر عکس‌های هوایی سال ۱۳۴۶ و ۱۳۶۲ هـ.ش. چندان به قلعه‌های حکومتی شباهت ندارد (تصویر ۱۳). هرچند ممکن است قلعهٔ کهن‌تر پس از ساخت قلعهٔ نوین کارکرد دیگری پیدا کرده و حیاتش ادامه یافته است. در صورت وجود قلعهٔ کهن‌تری در این محدوده احتمال می‌رود که ترکیب قلعه و اراضی زراعیِ احتمالیِ برخوردار از منابع آبی در کنار یکدیگر و در گذشته زیست‌گاهی هم‌چون مزرعه را شکل داده باشند. بر این اساس، مزرعه یا زیست‌گاه مبتنی بر زراعت احتمالاً هستهٔ اولیهٔ محمدآباد بوده که بعدها توسعه‌یافته و به شکل روستایی وسیع و محصور درآمده است. هرچه باشد بخش شمالی قلعهٔ یادشده در اثر ساخت راه کمربندی واقع در شمال محمدآباد تخریب‌شده و این وضعیت در عکس هوایی سال ۱۳۷۷ هـ.ش. قابل مشاهده است. راه یادشده علاوه بر این بخش‌هایی از حصار شمالی محمدآباد و نواحی اطراف آن‌را نیز تخریب کرده است (تصویر ۵).

صورت توسعه‌یافتهٔ هستهٔ اولیه که در قامت روستای محمدآباد قابل شناسایی است نیز محدودهٔ مسکونی وسیعی است که حصاری پیرامون خود دارد. در عین حال همان‌طور که پیش‌تر معرفی شد مرکز حکومتی این روستا نه قلعهٔ کهن که قلعهٔ نوین و باغ میر در همسایگی آن است (تصویر ۱۳). قدیمی‌ترین وضعیت محمدآباد بر اساس عکس هوایی سال ۱۳۴۶ هـ.ش. قابل شناسایی است. بر اساس عکس یادشده، محدودهٔ روستا و حصار و برج‌های پیرامون آن قابل مشاهده است. هرچند روستا از سمت شرق و جنوب و غرب فراتر از حصار توسعه یافته و در زمان تهیهٔ عکس نیز حصار یادشده کارکرد اولیهٔ خود را از دست داده است (تصویر ۱۳). باید توجه داشت که حد شمالی حصار محمدآباد دقیقاً در جنوب مسیل یا رودخانهٔ فصلی قرار گرفته است و در نواحی واقع در شمال رودخانه نیز شیب زمین، زراعت را دشوار می‌کند. بررسی محدوده‌های پیرامون محمدآباد در عکس هوایی یادشده نشان می‌دهد که این روستای گسترده در سال ۱۳۴۶ هـ.ش. پیرامون خود هسته‌های زراعی متعدد هم‌چون مزرعه و اراضی کشت‌شده وسیعی داشته است؛ به‌ویژه در نواحی غربی، جنوبی و شرقی. ناحیهٔ واقع در شمال روستا به‌واسطهٔ جریان‌های آب سطحی و سیلاب‌های فصلی چندان قابل زراعت نیست و رودخانه یا مسیل ضمن جمع‌آوری سیلاب‌ها، آب‌های سطحی را از محدودهٔ سکونتی و زراعی دور می‌کند. عکس یادشده به خوبی مسیر قنات‌هایی را نشان می‌دهد که آب را به سوی محدوده می‌آورند (تصویر ۸). دست‌کم برخی از هسته‌های زراعی پیرامون محمدآباد باید مزرعه‌هایی باشند که خود، واحدهای زیستی کوچک‌تر از روستا محسوب می‌شوند و تا پیش از دههٔ ۱۳۴۰ هـ.ش. و قبل از تغییرات ناشی از اصلاحات ارضی با نظام ارباب و رعیتی اداره می‌شده‌اند. همهٔ این هسته‌های زراعی با راه‌های محلی با محمدآباد ارتباط دارند. توجه به الگوی یادشده تا حدی روشن می‌کند که احتمالاً در گذشته‌های دور محمدآباد نیز هستهٔ زراعی یا مزرعه‌ای کوچک بوده که با توجه به در دسترس بودن منابع آبی، فعالیت‌های زراعی در آن صورت می‌گرفته است (تصویر ۸).

در سال‌های بعد و از حدود نیمهٔ سدهٔ ۱۴ م. تغییرات زیادی در محدوده صورت‌گرفته و ساختار قدیمی روستا پذیرای تغییر و تحولات فراوانی شده است. در سال‌های اخیر محدوده محمدآباد از اطراف گسترش



تصویر ۱۳: محدودهٔ تاریخی محمدآباد در عکس هوایی سال ۱۳۴۶ (بالا) و عکس هوایی سال ۱۳۶۲ (پایین)، (نگارندگان، ۱۴۰۴؛ بر اساس عکس‌های سازمان نقشه‌برداری کشور). راهنما: ۱. باغ میر، ۲. قلعه نوین، ۳. قلعهٔ کهن، ۴. محدودهٔ حصار شهر، ۵. برج‌ها، ۶. مسجد میرپنج (جامع)، ۷. حسینیه، ۸. میدانچهٔ جنب مسجد جامع، ۹. محدودهٔ احتمالی بازار تخریب‌شده.

Fig. 13: Historic extent of Mohammadabad in the 1967 (1346 SH) aerial photograph (top) and the 1983 (1362 SH) aerial photograph (bottom) (prepared by the authors, 2025 based on aerial photographs from the National Cartographic Center of Iran). Legend: 1. Bagh-e Mir, 2. New Fortress, 3. Old Fortress, 4. Extent of the settlement wall, 5. Towers, 6. Mirpanj Mosque (Friday Mosque), 7. Hosayniyya, 8. Small square adjacent to the Friday Mosque, 9. Approximate location of the demolished bazaar.

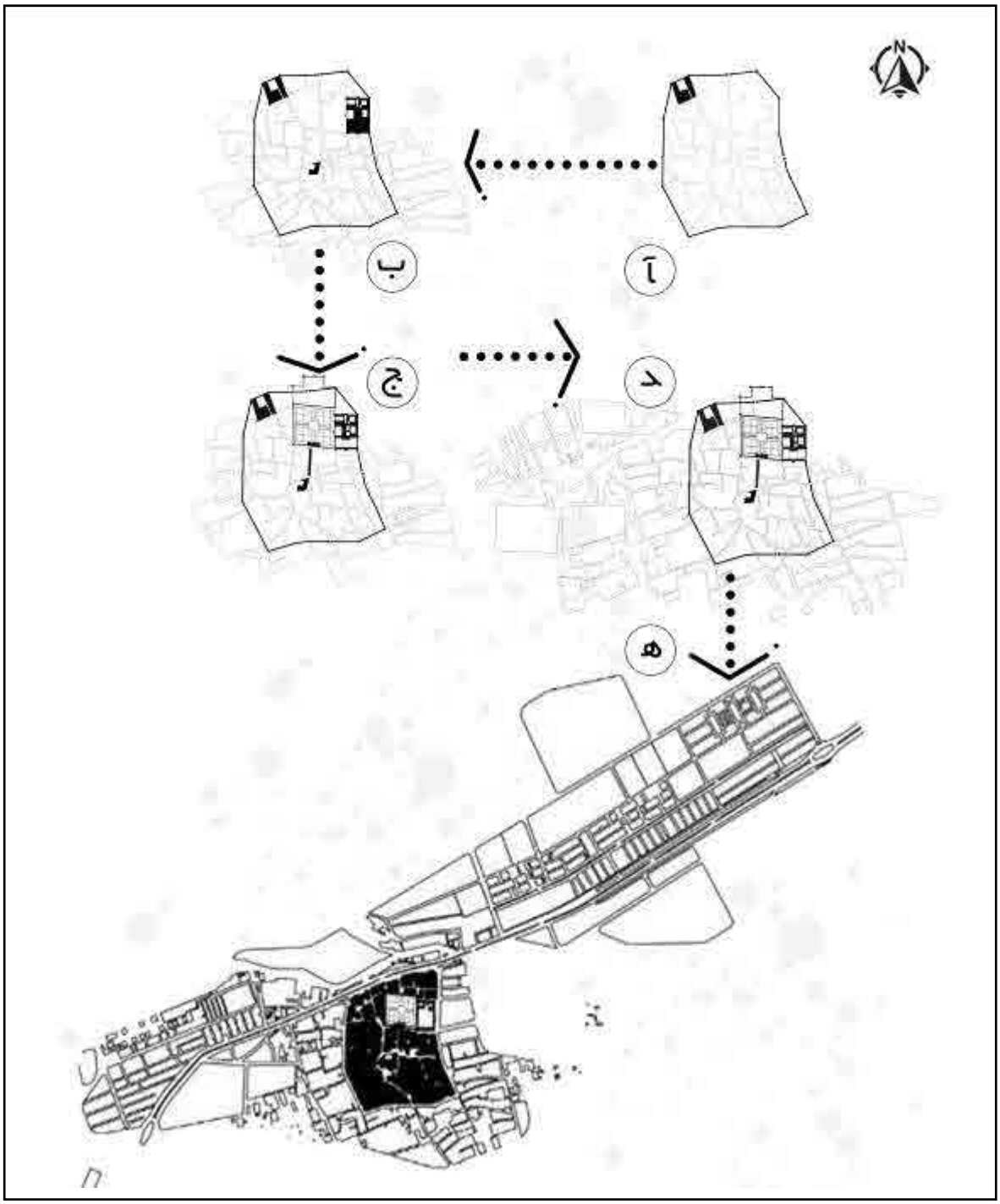
زیادی یافته و لازمهٔ این توسعه، ایجاد دسترسی‌های زیادی بوده که به همین سبب در سطح هستهٔ قدیمی شهر خیابان‌کشی و تعریض‌هایی صورت‌گرفته که موجب برهم خوردگی انسجام و یکپارچگیِ اصیل شهر شده است.

شهر محصور که بر سرِ راه‌های قدیمی نیز قرار داشته است، از طریق چهار دروازه در چهار سوی خود با راه‌های اطراف ارتباط برقرار می‌کرده است. دست‌کم در شکل‌های متأخر، محمدآباد بازاری نیز داشته که در حد فاصل باغ و مسجد جامع قرار داشته است. بازار از سوی شمال به باغ میر منتهی می‌شده و سمت جنوبی آن به میدانچه‌ای راه داشته که در جنب مسجد جامع قرار دارد و عناصر پیرامون آن و هم‌چنین محل قرارگیری‌اش در محل تقاطع دو گذر مهم نشان می‌دهد باید مرکز کهن‌تر محمدآباد باشد. لذا به‌نظر می‌رسد بازار در مجاورت مسجد جامع و در حد فاصل میدان مرکزی روستا و سردر باغ میر شکل گرفته باشد (تصویر ۵ و ۱۳). این موضوع نشان می‌دهد که توسعه و ساخت مرکز حکومتی تغییراتی در ساخت شهری محمدآباد ایجاد کرده است. نزدیکی بازار به مسجد جامع قابل توجیه است و نزدیکی آن به باغ و نه قلعهٔ نوین نیز می‌تواند یادآور جایگاه حکومتی باغ دانسته شود که به‌نظر می‌رسد بیانی جدیدتر از قلعهٔ حکومتی نوین بوده است؛ هرچند به‌نظر می‌رسد این نقش باغ چندان تداوم نداشته است. باید توجه داشت که قلعهٔ اخیر خود نیز روایتی جدیدتر از قلعهٔ کهن‌ترِ تخریب‌شده است. از این رو باغ میر می‌بایست علاوه بر سکونت، بیان جدیدی برای حکومت محمدآباد و جایگاه حاکم آن در سدهٔ آخر حیات سیاسی اجتماعی شهر سنتی دانسته شود. براین اساس باغ بزرگ می‌توانست نشان‌دهندهٔ افزوده شدن بر ثروت شهر در اثر توسعهٔ کشاورزی و یا جایگاه سیاسی آن تلقی شود. با وجود این برای درک بهتر جایگاه باغ باید به‌طور دقیق‌تری با ساخت شهر و طرح باغ آشنا شد.

عکس‌های هوایی سال ۱۳۴۶ و ۱۳۶۲ هـ.ش. منبع مهمی برای فهم ساخت و بافت محمدآباد است و تبدیل آن به نقشه تا حد زیادی خصوصیات روستا را نمایش می‌دهد. در عین حال برخی نکات دیگر هم از بررسی عکس‌های هوایی قابل فهم است. مثلاً بافت مقابل سردر باغ میر که گویا بازار محمدآباد بوده در عکس یادشده به‌صورت محدوده‌ای تخریب‌شده دیده می‌شود و در این مورد اشاراتی نیز وجود دارد. علاوه بر این دقت در محدودهٔ باغ ترکیبی نامتعارف از محدودهٔ هشت‌گوشه‌ای در شمال باغ میر و امتداد حصار شمالی روستا را نشان می‌دهد که نیاز به بررسی و تفسیر دارد و به‌خصوص لازم است تقدم و تأخر ساختارهای یادشده بررسی و مطالعه شود (تصویر ۱۴).

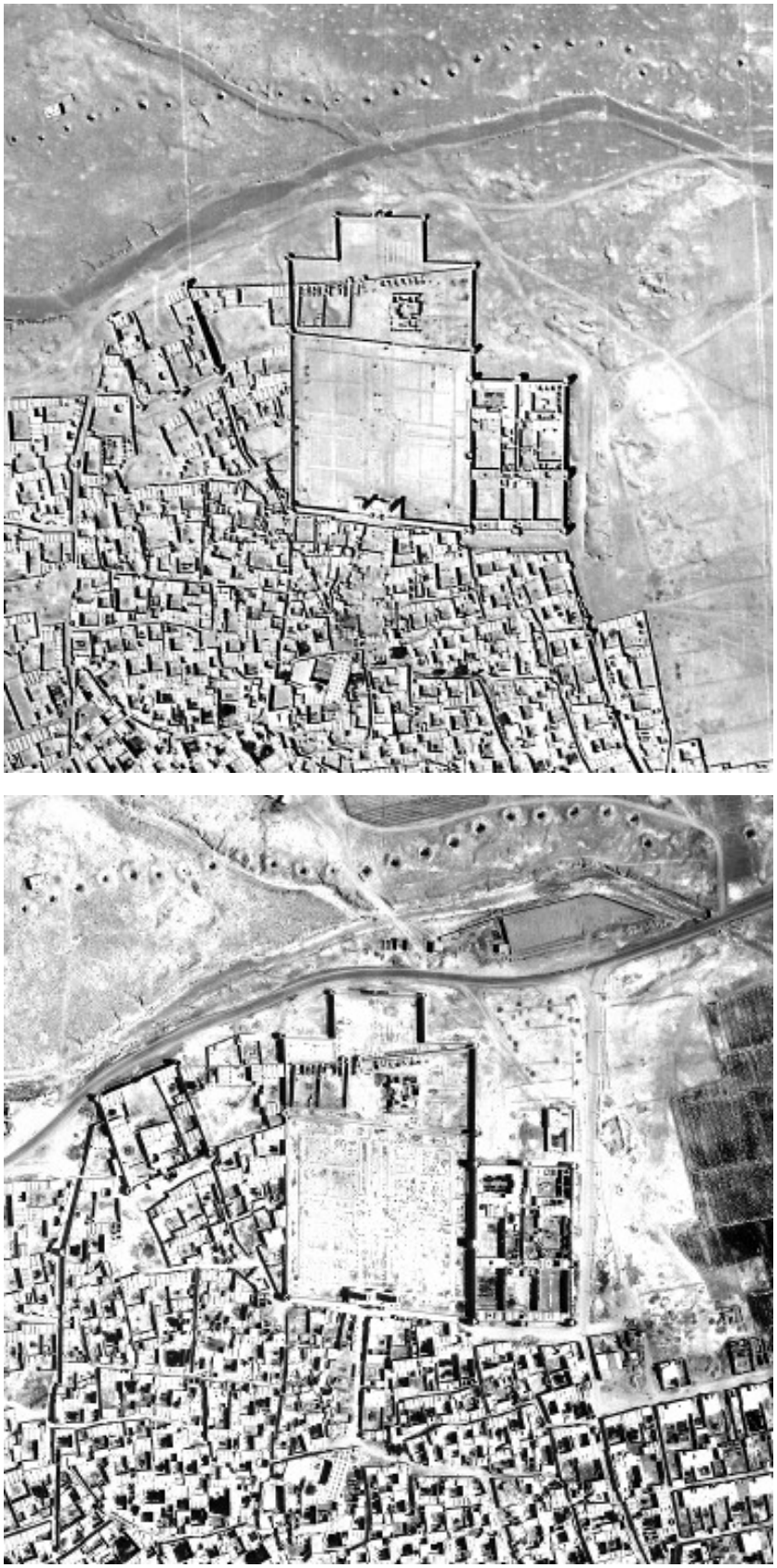
توسعهٔ باغ

بر پایهٔ اطلاعاتِ حاصل از بررسی وضعیت موجود و هم‌چنین عکس هوایی سال ۱۳۷۷ هـ.ش.، مساحت کلی باغ ۱۸۰۰۰ مترمربع است و طول و عرض صحن اصلی تقریباً با هم برابرند (تصویرهای ۵ و ۶). اما دو عکس هوایی از سال‌های ۱۳۴۶ و ۱۳۶۲ هـ.ش. اطلاعات دیگری در مورد شکل و صحن باغ ارایه می‌کنند (تصویر ۱۵). این اطلاعات احتمالاً حکایت از گسترده‌تر بودن سطح باغ در برخی دوران‌ها دارد. از این‌رو بررسی‌های بیش‌تری صورت گرفت. این بررسی‌ها نشان می‌دهد که ابعاد باغ بزرگ‌تر از ابعاد کنونی آن بوده و گستردگی آن از سمت شمال به سوی رودخانه ادامه یافته است. بنابراین به‌نظر می‌رسد که اضلاع سمت شرق و غرب باغ بزرگ‌تر از اندازهٔ کنونی بوده‌اند. علاوه براین، باغ چهار برج افزون بر تعداد امروزی آن داشته است و با احتساب دو برج مجاور قلعه، ده برج را شامل می‌شده است. بر روی عکس‌های هوایی سال‌های ۱۳۴۶ و ۱۳۶۲ هـ.ش. و در شمالی‌ترین بخش حصار، بنایی دیده می‌شود که ترکیبی نزدیک به سردر جنوبی باغ دارد. مقصود سردری است که متصل به عمارت اصلی و یا بخشی از آن بوده و مشتمل بر دو برج با پلان چندضلعی است. خوشبختانه در میان اطلاعات و تصاویر موجود در آرشیو ادارهٔ میراث فرهنگی جرقویه تصویری منسوب به سردر شمالی باغ میر پیدا شد (تصویر ۱۶). بررسی و مقایسهٔ عکس یادشده با سردر جنوبی باغ میر نشان می‌دهد که عکس یادشده بخشی از همان باغ را به تصویر کشیده است. از این‌رو باغ سردری در جبههٔ شمالی نیز داشته است. با تکیه بر این موضوع روشن می‌شود



تصویر ۱۴: الف. ساخت اولیهٔ محمدآباد شامل قلعهٔ کهنه و حصار و دروازه‌های احتمالی روستا؛ ب. ساخت محمدآباد در حوالی زمان روی کار آمدن میرزا رفیع‌الدین تا انتهای دورهٔ زندیه. ج. ساخت محمدآباد در دورهٔ قاجار و با افزوده شدن عناصر مهمی چون باغ میر و مسجد جامع و بازار؛ د. توسعهٔ محمدآباد تا پیش از دههٔ ۱۳۷۰ و تبدیل آن به شهر؛ ه. ساخت کنونی محمدآباد و شکل آن در اثر توسعهٔ دهه‌های اخیر (نگارندگان، ۱۴۰۴؛ بر اساس عکس‌های هوایی سازمان نقشه‌برداری و نقشه‌های شهرداری محمدآباد).

Fig. 14: A (آ): The initial formation of Mohammadabad, including the Old Fortress, enclosure wall, and probable village gates. B (ب): The configuration of Mohammadabad around the time of Mirza Rafi al-Din's accession through the end of the Zand period. C (ج): The configuration of Mohammadabad during the Qajar period, following the addition of major elements such as Bagh-e Mir, the Friday Mosque, and the bazaar. D (د): The development of Mohammadabad up to before the 1990s and its transformation into a town. E (ه): The present-day configuration of Mohammadabad, shaped by urban development during recent decades. (Source: authors, 2025; based on aerial photographs from the National Cartographic Center of Iran and maps from the Mohammadabad Municipality).



تصویر ۱۵: بالا: عکس هوایی محدوده باغ، سال ۱۳۴۶ ه.ش.؛ پایین: عکس هوایی محدوده باغ در سال ۱۳۶۲ ه.ش. (سازمان نقشه‌برداری).

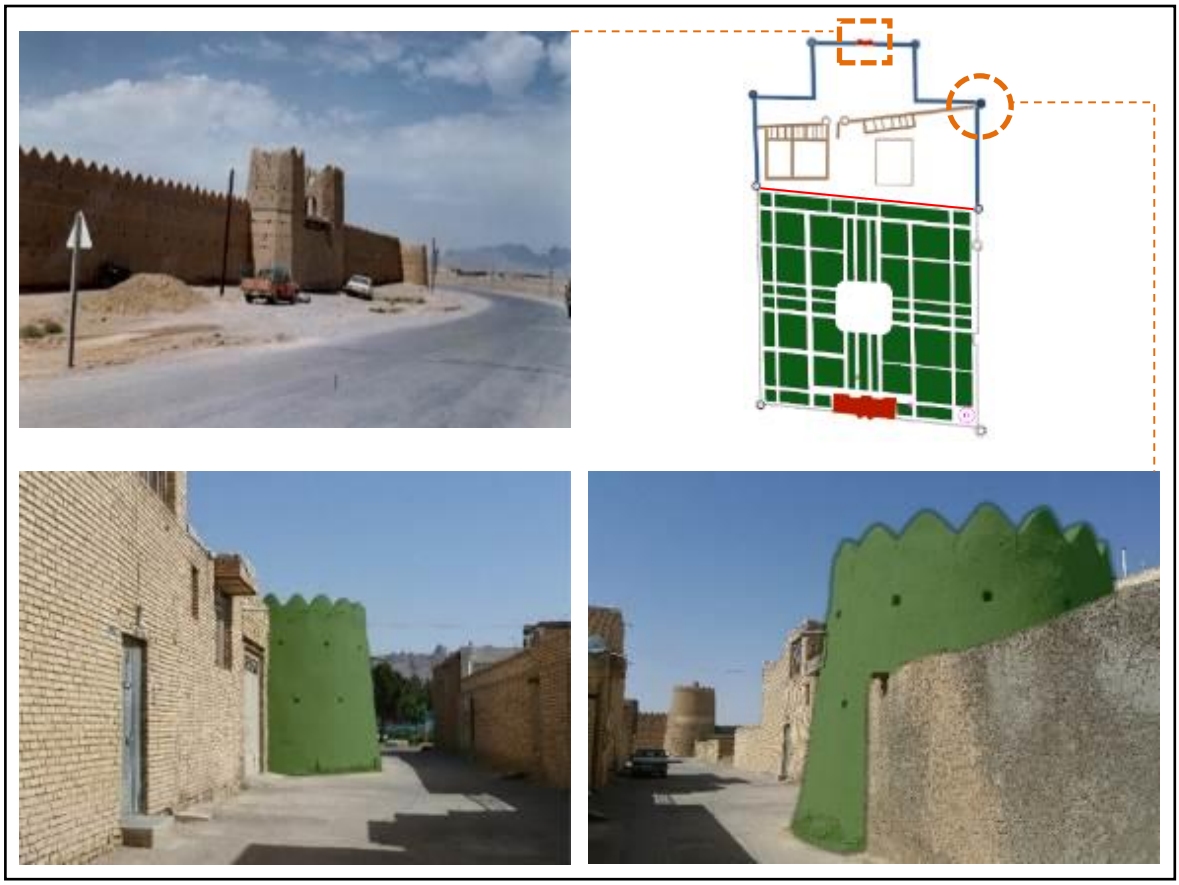
Fig. 15: Top: Aerial photograph of the garden area, 1967 (1346 SH). Bottom: Aerial photograph of the garden area, 1983 (1362 SH) (National Cartographic Center of Iran.).

که ورودی شمالی باغ نیز دارای سردری مفصل هم‌چون سردر جنوبی به اضافهٔ دو برج متصل به ورودی بوده است. موضوع قابل توجهی که با بررسی عکس‌های هوایی سال ۱۳۴۶ و ۱۳۶۲ هـ.ش. مشاهده می‌شود، وجود دیواری در میانهٔ باغ و منفک کنندهٔ دو بخش آن از یکدیگر است. بررسی‌ها و اندازه‌گیری فواصل مختلف در چند عکس هوایی نشان‌دهندهٔ آن است که این دیوار همان دیوار حصار کنونیِ جبههٔ شمال باغ است که در تصویر ۱۶ با رنگ قرمز مشخص شده است.

این که دیوار مذکور به چه دلیل در میانهٔ باغ ساخته‌شده قابل تأمل است. این بخش از حصار از حیث تجانس و یکپارچگی ساختاری با سایر بخش‌های حصار فعلیِ واقع در سمت‌های جنوب و شرق و غرب مشابهت دارد و نشان‌های از تفاوت احتمالی زمان ساخت میان حصارهای یادشده مشاهده نمی‌شود. بنابراین بر اساس شواهد به‌نظر می‌رسد که باغ دارای دو بخش یا صحن مجزا و دو ورودی اصلی مفصل و یک درِ رابط بین دو بخش شمالی و جنوبی بوده است. در تصویر ۱۶ برج مدور واقع در سمت غربی سردر قابل مشاهده می‌باشد. ارتفاع این برج به‌طور تقریبی هم اندازهٔ ارتفاع حصار است.

متأسفانه باغ در بازهٔ زمانی عکس‌های هوایی ۱۳۴۶ تا ۱۳۶۲ هـ.ش. پوشش گیاهی چشم‌گیری نداشته است و تنها خطوطی از کرت‌بندی‌های درون آن مشاهده می‌شود؛ همراه با نقاط تیره‌ای که می‌توانند درختان پراکنده‌ای در کنار بوته‌ها تلقی شوند. در این مورد باید اطلاعات حاصل از دو عکس هوایی ۱۳۴۶ و ۱۳۶۲ هـ.ش. را مقایسه کرد، چون با یکدیگر تفاوت‌هایی دارند. عکس هوایی سال ۱۳۴۶ هـ.ش. (تصویر ۱۶، بالا) درختان بسیار اندکی را نشان می‌دهد. این موضوع از حذف احتمالی بخشی از درختان باغ در اثر خشک شدن قنات صحراده در سال ۱۳۳۷ هـ.ش. خبر می‌دهد. عکس هوایی سال ۱۳۶۲ هـ.ش. (تصویر ۱۶، پایین) درختان و گیاهان بیش‌تری را نشان می‌دهد و این تغییر احتمالاً در اثر بهره‌برداری از چاه آب درون باغ رخ داده است. در هر صورت خطوط کرت‌ها در هر دو عکس یادشده به‌طور تقریبی بر خطوط موجود از کرت‌بندی‌های اخیر باغ منطبق است (تصویرهای ۱۶ و ۵ و ۲). نکتهٔ مهم دیگر این است که در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۶۰ هـ.ش. نیز پوشش گیاهی عمدتاً به بخش جنوبی دیوار میانی باغ محدود می‌شده است. لذا می‌توان نتیجه گرفت که بخش باقی‌ماندهٔ باغ که شکلی نزدیک به مربع دارد بخش قابل کشت و دارای پوشش گیاهی آن از ابتدا تاکنون بوده و بخش فوقانی که شکلی هشت‌گوشه دارد احتمالاً استفاده‌ای متفاوت داشته و یا بخشی از باغ با کاربری متفاوت بوده است. عوارض معماری قابل مشاهده در بخش شمالی باغ نیز شاهدی بر این مدعا است. علاوه بر دیواری که در میانهٔ باغ موجود بوده و پیش‌تر به توضیح آن پرداختیم، دیوار دیگری در بخش شمالیِ باغ و در شمال دیوار میانی دیده می‌شود که از یکی از برج‌های شرقی حصار باغ شروع شده و به‌صورت مورب تا دیوار غربی باغ امتداد یافته است. امتداد دیوار یادشده با بخش‌هایی از حصار شهر که در سمت غرب و شمال غربی باغ قرار دارد هماهنگ و یکپارچه است. در میانه‌های دیوار موربِ مذکور یک بریدگی نیز وجود دارد که همانند یک دروازه است و در هر طرف آن برجی دیده می‌شود. لذا دیوار مورب باید بخشی از حصار شهر باشد که در عین حال بعدها حصار بخش حکومتی آن نیز محسوب می‌شده است. گشودگی یادشده و دو برج نزدیک هم در میانهٔ این دیوار نشان می‌دهد که این بخش از حصار روستا یا شهر دروازه‌ای نیز داشته است. محل این دروازه نسبت به کل شهر آشکار می‌کند که ورودی یادشده دروازهٔ شمالی محمدآباد بوده است. هم‌چنین چند بنا نیز به جبههٔ جنوبی این بخش حصار متصل شده است (تصویر ۱۶).

بررسی عکس‌های هوایی روشن می‌کند که بخشی از محوطهٔ باز واقع در شمال محدودهٔ محصورِ مربع‌شکل باغ میر نیز دارای کرت و پوشش گیاهی است. بر این اساس در سمت راست محوطهٔ هشت‌گوش، سازه‌ای با یک فضای میانی بزرگ و دو ردیف اتاق در دو سمت اتاق بزرگ دیده می‌شود که ترکیب آن نشان از یک بنای رسمی در قامت یک کوشک دارد. حول محور شرقی غربیِ بنای مخروبه و در سمت شرق آن ردی از چهار کرت همراه با درخت یا برخی گیاهان نیز دیده می‌شود. ترکیب این چهار کرت و راه میان آن‌ها که دقیقاً در محور بنای یادشده قرار دارد روشن می‌کند که کرت‌ها محوطهٔ اختصاصی بنای مذکورند. افزون بر این، دقت در عکس‌های هوایی



تصویر ۱۶: بالا سمت راست: حدود کلی باغ ترسیم شده از عکس هوایی سال ۱۳۴۶، ترسیم: نگارنده. بالا سمت چپ: برج‌ها و سردرِ بخش شمالی حصار باغ که به سبب توسعهٔ شهر در سال‌های اخیر، تخریب شده‌اند، منبع: آرشیو تصاویر میراث فرهنگی جرقویه. پایین: برج جدا شده از حصار باغ (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 16: Top right: Approximate overall extent of the garden reconstructed from the 1967 (1346 SH) aerial photograph (Authors, 2025). Top left: Towers and entrance portal of the northern section of the garden enclosure, demolished as a result of recent urban development (source: Jarquyeh Cultural Heritage Photographic Archive). Bottom: Isolated tower formerly belonging to the garden enclosure (Authors, 2025).

سال‌های ۱۳۴۶ و ۱۳۶۲ هـ.ش. نشان می‌دهد که در سوی غربی بنای یادشده نیز ردی از کرت‌ها و پیاده‌راهی قابل تشخیص است که دقیقاً هم‌محور با ترکیب کرت‌های سوی شرقی است (تصویر ۱۶). در عین حال باید توجه داشت که شکل و نوع ترکیب کرت‌های واقع در شرق و غرب عمارت یادشده طوری است که از سمت جنوب و شمال با دیوار میانی باغ و هم‌چنین دیوار دیگری که گویی حصار شهر است هماهنگی دارند؛ به‌ویژه که دو دیوار یادشده با یکدیگر زاویه دارند و موازی نیستند.

این موضوع نشان می‌دهد که کرت‌ها برای یک فضای نزدیک به ذوزنقه طراحی شده‌اند. به بیان دیگر محوطهٔ ذوزنقه‌ای‌شکل پیرامون عمارت مورد نظر به دقت و با توجه به شکل کلی فضا طراحی شده تا باغی پیرامون بنا وجود داشت باشد. بنابراین روشن می‌شود که محدودهٔ هشت‌گوش واقع در شمال صحن مربع‌شکل باغ دو بخش مجزا دارد. قسمتی به شکل یک ذوزنقه که قدمت بیش‌تری دارد و درون آن یک بنای رسمی با منظرسازی‌هایی در پیش و پس دیده می‌شود. قسمت دیگر که در شمال حصار شهر قرار دارد احتمالاً باید ناشی از تغییر و تحولات ثانوی در محدوده یا پیرامون باغ تلقی شود که اگرچه رد کرت‌بندی در آن دیده می‌شود اما آن‌ها را باید اقداماتی برای زراعت و بهره‌گیری از زمین و آب تلقی کرد. شکل کلی و نحوهٔ قرار گرفتن دو دروازهٔ این فضا تأییدکنندهٔ ادعای مطرح‌شده است. لذا به‌نظر می‌رسد باغ میر محدوده‌ای به شکل یک متوازی‌الاضلاع نزدیک به مربع است که عمارت مفصلی در جنوب دارد با دو خیابان عمود بر هم و کرت‌هایی در چهار گوشهٔ خیابان‌های

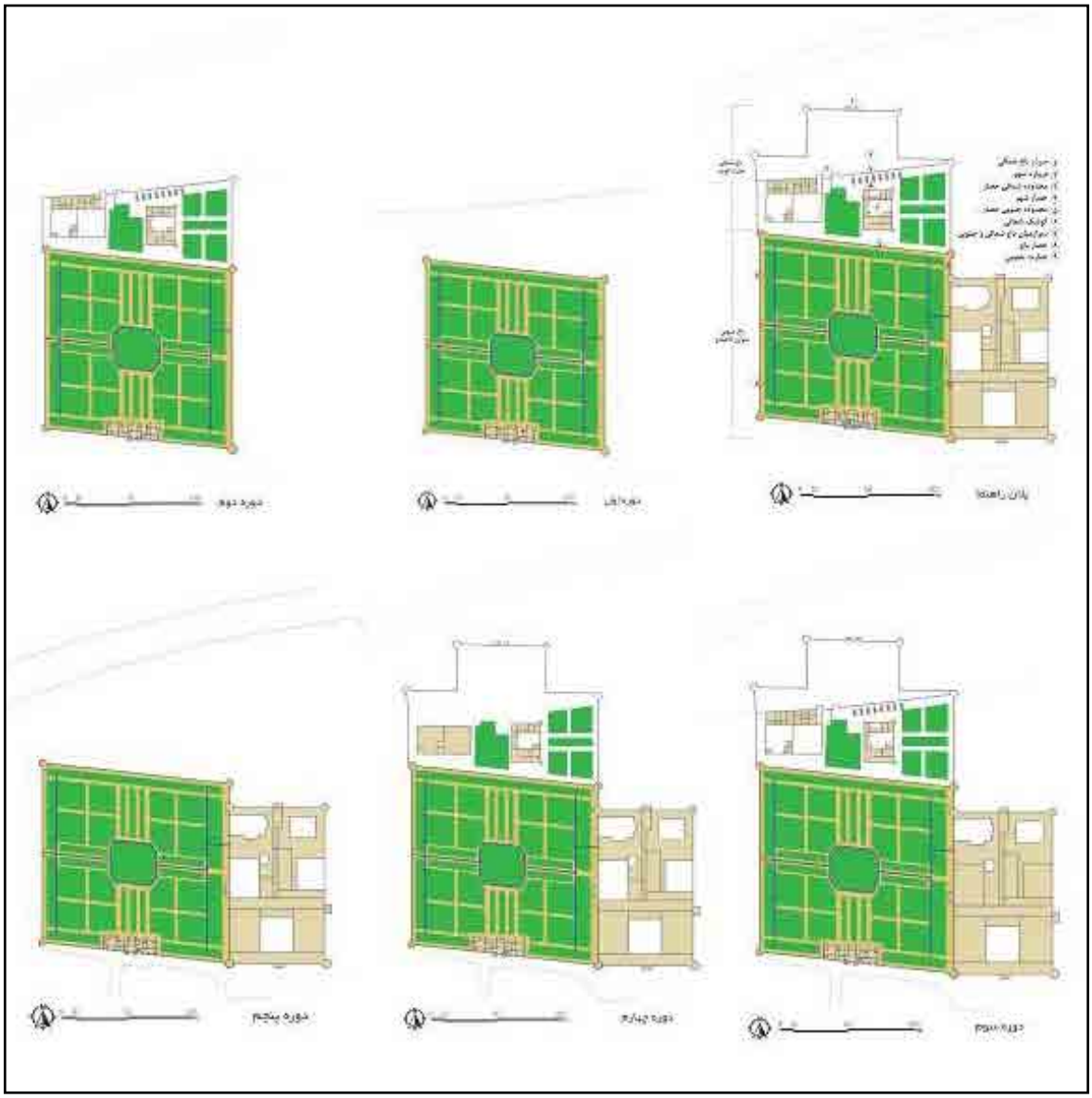
متقاطع. در عین حال مالکان و احتمالاً حاکمان محمدآباد از فاصلهٔ ایجادشده میان باغ مربع‌شکل و حصار کهن‌تر شهر بهره گرفته‌اند و برخی عمارت‌ها در آن جا برپا کرده‌اند؛ یک کوشک نسبتاً مفصل با طراحی و منظر قابل توجه، دو واحد معماری دارای حیاط نسبتاً بزرگ که احتمالاً خانه‌اند و بناهای کوچکی در جنوب حصار شهر و متصل به آن.

نسبت میان باغ و حصار شهر

ترکیب دیوار مورب درون بخش شمالیِ باغ و عناصر ساختمانی متصل به آن چندان طبیعی به‌نظر نمی‌رسد. اما با در نظر گرفتن برج‌های موجود در میانهٔ دیوار مورَب و هم‌چنین امتداد آن در خارج از حصار باغ و اتصال آن به برجی دیگر و متعلق به حصار تاریخی شهر برخی موضوعات روشن می‌شود. به‌نظر می‌رسد دست‌کم بخشی از بناهای موجود در بخش شمالی باغ که متصل به حصارند بناهای باقی‌مانده از هستهٔ قدیمی شهر بوده‌اند. طی مصاحبه با چند تن از مُعمِّران شهر روشن شد که از بناهای موجود در بخش شمالی باغ به‌عنوان انبار و آغل و هم‌چنین از یکی نیز برای سکونت در فصول سرد استفاده می‌شده است.[۲۰] این که از یکی از بناها به عنوان زمستان‌نشین استفاده می‌کرده‌اند را می‌توان با تابستان‌نشین بودن عمارت جنوبی که بادگیرهای شاخصی دارد توجیه نمود. اما در عین‌حال پرسش‌هایی قابل طرح است: فضایی به شکل ذوزنقه در جنوب حصار قدیمی چگونه شکل گرفته و بناهای درون آن چطور ساخته‌شده‌اند؟ آیا این بناها بخشی از برنامهٔ ساخت باغ بوده‌اند یا از پیش از شکل‌گیری باغ موجود بوده‌اند؟ این پرسش‌ها زمانی اهمیت بیش‌تری می‌یابند که به بخش محصور واقع در شمال حصار نیز توجه کنیم. از طرفی اگر این بناها بازمانده‌های جنب حصار قدیمی شهر باشند، در صورت بدون استفاده ماندن در حدفاصل زمانیِ سال ساخت باغ تا سال ۱۳۴۶ هـ.ش. که زمان ثبت قدیمی‌ترین عکس هوایی منطقه است، به احتمال قوی باید اقدامی در جهت تخریب آن‌ها و گسترش پوشش گیاهی باغ صورت می‌گرفت.

برای فهم بهتر ترکیب باغ مربع‌شکل با حصار شهر و قطعه باغ هشت‌گوش شمالی باید به اجزای مرتبط به‌طور دقیق‌تری توجه کرد؛ به‌ویژه که قطعه باغ هشت‌گوشهٔ شمالی دارای دو بخش با خصوصیات کاملاً متفاوت است. بخشی که در شمال حصار شهر قرار دارد فاقد هرگونه بنا است مگر سردر ورودی در منتهی‌الیه شمالی؛ و کرت‌های درون آن نیز به‌نظر می‌رسد برای زراعت و صرفاً بهره‌برداری از زمین شکل گرفته است و نه کاشت درخت. اما بخشی از باغ هشت‌گوشه که در جنوب حصار شهر قرار دارد شامل بنایی در قامت یک کوشک همراه با منظرسازی در جلو و پشت آن است و این محوطه‌سازی با خطوط ناموازی با حدود شمالی و جنوبی محدوده نیز هماهنگ شده است. محوطه یادشده هم‌چنین دو خانه و بناهایی متصل به حصار را نیز دربر می‌گیرد. لذا دو محدوده از قطعه باغ شمالیِ واقع در شمال و جنوب حصار شهر با یکدیگر تفاوت جدی دارند.

به‌نظر می‌رسد با برنامه‌های نوسازی در هستهٔ مرکزی محمدآباد که شامل ساخت باغ میر می‌شده و با تعریف آن به‌صورت یک باغ نزدیک به مربع و با ابعاد ۱۳۰ در ۱۴۰ متر، محدوده‌ای به شکل ذوزنقه در شمال باغ و در حد فاصل آن تا حصار شهر باقی‌مانده که البته به دلیل هم‌جواری با بارو و دروازهٔ شمالی شهر از اهمیت نیز برخوردار بوده است (تصویر ۱۷، دورهٔ اول). البته بعید است که دروازهٔ شمالی دروازهٔ عمومی بوده باشد و باید آن‌را بخشی از هستهٔ حکومتی محمدآباد تلقی کرد. در این بخشِ ذوزنقه‌ای‌شکل که نزدیک رودخانه یا مسیل و هم‌چنین راه دسترسی به نیک‌آباد و ورزنه و اصفهان است بنای دیگری به شکل یک کوشک وسیع ساخته‌اند شامل سه رشته اتاق یا فضای پشت سر هم در جهت شرقی غربی که توسط دو غلامگرد از یکدیگر جدا می‌شدند. فضاهای واقع بر روی محور اصلی بنا وسیع‌ترند و شکل شاه‌نشین دارند و به‌نظر می‌رسد همهٔ اتاق‌ها و شاه‌نشین‌های یادشده رو به شرق و غرب، ایوان‌هایی به سوی محوطه داشته‌اند. در حقیقت در این بخشِ کمی بی‌شکلی که میانِ قطعه باغ اصلی و حصار شهر قرار دارد، باغ دیگری شکل گرفته است که علی‌القاعده باید بخشی از سازمان فضایی باغ میر محسوب شود (تصویر ۱۷، دورهٔ دوم). ردیف فضاهای متصل به حصار شهر نیز احتمالاً فضاهای خدماتی بوده‌اند. دو بنای حیاط‌دار نیز در غرب محدوده دیده می‌شود که روشن است حیاط‌شان بعدها ساخته‌شده



تصویر ۱۷: تغییر و تحولات باغ؛ دورهٔ اول: شکل‌گیری در جنب قلعهٔ نوین و در شمال روستا؛ دورهٔ دوم: گسترش اولیه در شمال و تا حصار شهر و ساخت کوشک شمالی و محوطه‌سازی پیرامون آن؛ دورهٔ سوم: برنامه‌ریزی برای توسعهٔ باغ و شکل‌گیری باغ شمالی؛ دورهٔ چهارم: برنامه‌ریزی احتمالی برای حذف حصار شهر از درون باغ شمالی و یکپارچه‌سازی دو محدودهٔ شمال و جنوب حصار شهر در باغ شمالی (توسعهٔ نافرجام)؛ مرحلهٔ پنجم: تخریب باغ شمالی (وضعیت موجود). راهنما: ۱. باغ جنوبی (متوازی‌الاضلاع)، ۲. باغ شمالی (هشت‌گوشه)، ۳. محدودهٔ شمال حصار در باغ شمالی، ۴. محدودهٔ جنوب حصار در باغ شمالی، ۵. حصار باغ، ۶. حصار بین باغ شمالی و جنوبی، ۷. عمارت باغ جنوبی، ۸. عمارت باغ شمالی (کوشک شمالی)، ۹. راه منطقه‌ای به‌سوی اصفهان و شهرضا (بعدها: خیابان اصلی محمدآباد)، ۱۰. محوطه‌سازی باغ جنوبی (کرت‌بندی)، ۱۱. محوطه‌سازی باغ شمالی (کرت‌بندی)، ۱۲. بنای‌های دیگر جنب حصار شهر (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Fig. 17: Development and transformation of the garden: Phase I: Formation of the garden adjacent to the New Fortress, north of the village. Phase II: Initial expansion northward to the settlement wall, including the construction of the northern kushk and the landscaping of its surroundings. Phase III: Planning for the further expansion of the garden and the formation of the northern garden. Phase IV: Probable planning to remove the settlement wall from within the northern garden and integrate the areas north and south of the settlement wall into a unified northern garden (unsuccessful expansion). Phase V: Destruction of the northern garden (present condition). Legend: 1. Southern garden (parallelogram), 2. Northern garden (octagonal), 3. Northern area of the settlement wall within the northern garden, 4. Southern area of the settlement wall within the northern garden, 5. Garden enclosure wall, 6. Wall separating the northern and southern gardens, 7. Southern garden pavilion, 8.Northern garden kushk (northern pavilion), 9. Regional road toward Isfahan and Shahreza (later Mohammadabad's main street), 10. Landscaping of the southern garden (planting plots), 11. Landscaping of the northern garden (planting plots), 12. Other structures adjacent to the settlement wall (Authors, 2025).

است. زیرا حیاط یکی از واحدها دقیقاً از برِ غربی دروازهٔ شمالی شروع می‌شود و ترکیبی سردستی و نه طراحی‌شده در نسبت با دروازه را بازنمایی می‌کند. احتمالاً برای مدتی نه چندان کوتاه این قطعه باغ بخشی از سازمان فضایی باغ میر بوده است؛ هرچند از کارکرد آن اطلاعی نداریم.

در این مورد باید به دو نکته توجه کرد. نخست این‌که بنا بر مطالعات میدانی برای ما مسجل است که دیوار میان قطعه باغ جنوبی و باغ شمالی با سایر بخش‌های حصار باغ جنوبی یکپارچگی ساختاری دارد. به عبارت دیگر کانون اصلی و مرکزی باغ میر همان باغ مربع‌شکل متصل به عمارت اصلی است. نکته دوم این‌که کوشک شمالی و محوطه‌سازی پیرامون آن احتمالاً در زمانی متأخرتر نسبت به شکل‌گیری باغ میر ساخته‌شده است و یا به‌صورتی درآمده است که شرح داده شد. از این‌رو می‌توان نتیجه گرفت که باغ در ابتدا با طرحی نزدیک به یک مربع و در تناسب با قلعهٔ نو و کاملاً درون حصار شهر ساخته‌شده و با درختکاری به باغی تبدیل‌شده که هنوز هم ته‌رنگ کرت‌های آن قابل مشاهده است. در ادامه با یا بدون فاصلهٔ زمانی، قطعه باغ ذوزنقه‌ای‌شکل ساخته‌شده است. متأسفانه تخریب حصار و بناهای متصل به آن و کوشک شمالی در دهه‌های گذشته بررسی دقیق‌تر موضوع و تاریخ‌گذاری آن‌را دشوار می‌کند. براین اساس در زمانی متأخر نسبت به زمان شکل‌گیری باغ، فضای آن از سمت شمال توسعه‌یافته و به شمال حصار شهر نیز گسترش یافته است. به‌نظر می‌رسد توسعه‌دهندگان باغ خواسته‌اند بر اهمیت قطعه باغ شمالی بیفزایند. بنابراین حصار باغ را تا محدودهٔ واقع در شمال حصار شهر ادامه داده و تلاش کرده‌اند باغ شمالی را در قامت دو مستطیل به‌هم چسبیده تعریف کنند؛ محدوده‌ای شامل باغ ذوزنقه‌ای شکلِ قدیمی‌تر و محدوده‌ای جدید در شمال حصار شهر (تصویر ۱۷، دورهٔ سوم). ممکن است با این اقدام هم باغ شمالی وسعت بیش‌تری پیدا می‌کرده و هم دروازهٔ شمالی که سردر ورودی باغ و هستهٔ حکومتی محمدآباد بوده از وضعیت بهتری برخوردار می‌شده است.

این توسعهٔ باغ در جهت شمال می‌تواند ناشی از افزایش توجه و ارتقاء جایگاه باغ به عنوان مرکز حکومت یا نمایش قدرت و هم‌چنین توسعهٔ باغ به‌سوی راه اصلی منطقه تلقی شود که در شمال شهر و باغ واقع‌شده است (تصویر ۱۷، دورهٔ چهارم). باید توجه داشت که در حدود سال‌های پیش از ۱۳۲۰ هـ.ق. نیز ارتقاء جایگاه باغ نسبت به قلعه باعث‌شده بود که بازار در جایی میان سردر باغ و مسجد جامع ساخته شود. در عین حال بخش شمالی باغ باید در زمانی ساخته‌شده باشد که حصار شهر به اندازهٔ گذشته و ازجمله سال ۱۲۸۹ هـ.ق. که باغ ساخته‌شده است اهمیت نداشته باشد. زیرا با توسعهٔ باغ، حصار را نادیده گرفته‌اند و به ورای آن رسوخ کرده‌اند. باید در نظر داشت که حتی شهر بزرگی چون تهران نیز در همان دههٔ ۱۲۸۰ هـ.ق. صاحب حصاری وسیع شده بود. لذا ساخت بخش شمالی باغ را باید متأخرتر از دههٔ ۱۲۸۰ هـ.ق. دانست و احتمالاً به اواخر دورهٔ قاجار یا حتی سال‌های ابتدایی دورهٔ پهلوی منسوب کرد؛ زمانی که احتمالاً شهر به حصار نیاز نداشت. این زمان حتی ممکن است متأخرتر باشد و با تغییر ساختار حکومتی و تضعیف حاکمان محلی نیز هم‌زمان و مرتبط باشد. مقصود زمانی است که شهر در ارتباط با یک مرکز شهری بزرگ‌تر، نقش حکومتی خود را از دست می‌داد. در این زمان حصار و ساخت شهری احتمالاً تغییراتی کرده‌اند. ممکن است که صاحبان باغ نیز با افزودن بخشی به آن در شمال سعی در تغییر کارکرد آن داشته‌اند. هرچند شکل ثبت شده در عکس‌های هوایی نشان می‌دهد احتمالاً به دلیل تغییرات وسیع هم‌چون عدم امکانات مالی یا کمبود آب و یا هر دلیل دیگری این اقدام آن‌ها نافرجام مانده و بخش واقع در شمال حصار هیچگاه به‌عنوان یک باغ آماده‌سازی نشده و طرح کاشتی برای آن به اجرا درنیامده است. حتی تخریب کامل حصار شهر نیز صورت نگرفته و لذا در عکس‌های هوایی سال‌های ۱۳۴۶ و ۱۳۶۲ هـ.ش. این بخش از حصار شهر در محدودهٔ شمالی باغ میر قابل مشاهده است.

در پی خیابان‌کشی‌ها و گسترش و توسعهٔ فضای شهری، بخش شمالی باغ که مرز آن دیوار میانی واقع در حد فاصل دو باغ شمالی و جنوبی بوده تخریب‌شده و خیابان اصلی شهر محمدآباد از روی آن عبور کرده است (تصویر ۱۷، دورهٔ پنجم). بخش‌های دیگر نیز دست‌خوش ساخت‌وسازهای مسکونی شده‌اند. در محدودهٔ واقع در شمال باغ تعدادی خانهٔ مسکونی وجود داشته که برای ساخت بخش شمالی باغ تخریب شده‌اند. امروز از حصار بخش شمالی باغ تنها یک برج که متعلق به دیوار شرقی آن بوده به‌صورت منفصل از حصار فعلی باغ باقی مانده است. این برج

متصل به خانه‌ای است که بعدها ساخته‌شده و در واقع از برج به عنوان بخشی از فضای خانه استفاده شده است (تصویر ۱۶). ارتفاع این برج که کم‌تر از برج‌های قسمت‌های قدیمی‌تر باغ است روشن می‌کند که بخش شمالی در دورانی متأخر توسعه یافته تا باغی جدید شکل بگیرد و یا باغ میر بازتعریف شود. این برج‌های کوتاه در بخش جدیدتر باغ در عین حال یادآور کاسته شدن از اهمیت برج و بارو در زمان توسعهٔ باغ محسوب می‌شوند.

نتیجه‌گیری

محمدآباد یکی از روستاهای منطقهٔ جرقویه است که به سبب اهمیت خود به مرکزی در این محدوده تبدیل شده و حاکمان محلی آن پس از قلعه‌ای قدیمی‌تر، قلعهٔ نوین و مرکز حکومتی جدیدی را برپا کرده و بعدها باغ میر را نیز به عنوان بخشی از مرکز حکومتی شکل داده‌اند. باغ در جوار قلعهٔ نوین با سردری مفصل که متصل به عمارت اصلی است ساخته‌شده و در عین حال مرکزیت جدیدی را در روستای محمدآباد تعریف کرده است؛ مرکزیتی که با کنار هم قرارگیری عمارت باغ میر و بازار در نقش یک گذر و جلوخان در برابر باغ شکل گرفته و با قرارگیری مسجد و حسینیه در جوار بازار تکمیل شده است. باغ در غرب قلعهٔ نوین و در منتهی‌الیه شمالی محمدآباد قرار داشته است؛ و دست‌کم بخش مهمی از آن به باروی شمالی روستا محدود می‌شده است. هرچند بررسی‌های بیش‌تر نشان از آن دارد که باغ شکل و ترکیبی پیچیده‌تر از یک باغ ساده دارد. بر اساس عکس‌های هوایی حدود نیمهٔ سدهٔ ۱۴ خورشیدی دو قطعه باغ وجود دارد؛ یکی متوازی‌الضلاعی است نزدیک به مربع در جنوب و دیگری باغ هشت‌گوشهٔ شمالی که خود شامل دو بخش است که در شمال و جنوب باروی روستا قرار داشته است. باغ جنوبی که آن‌را به نام باغ میر می‌شناسیم متکی بر سردر و عمارت وسیعی در جنوب خود بوده و افزون بر این خیابان‌های عریض طولی و عرضی و کرت‌بندی دقیق و رسمی داشته است. با وجود ساخت‌وساز روستایی و عدم زوایای راست‌گوشه در حصار پیرامونی، شکل کرت‌بندی‌ها و خیابان‌های مفصل نشان از یک باغ رسمی دارد. باغ برخی نوآوری‌ها نیز دارد؛ همانند میدان‌گاهی وسیع واقع در میانهٔ آن و کمی دور از عمارت اصلی.

احتمالاً در زمانی متأخرتر نسبت به قطعه باغ جنوبی، حدفاصل باغ مربع‌شکل جنوبی با باروی شمالی روستا دست‌مایه تغییراتی قرار گرفته و عمارتی در قامت یک کوشک با کرت‌هایی پیرامون آن ساخته‌شده تا باغی مجزا ورای دیوار شمالیِ باغ جنوبی و متصل به آن شکل بگیرد. این باغ احتمالاً کارکرد مسکونی داشته و یا در اواخر عمر خود چنین کارکردی را پیدا کرده است که معمّران محلی نیز آن‌را یادآور شده‌اند. بخش شمالی این باغ هشت‌گوشه واقع در شمال باغ مربع‌شکل باید حاصل توسعهٔ متأخری باشد که در مجموعهٔ باغ میر و ارگ حکومتی محمدآباد رخ داده و به‌نظر می‌رسد هیچ‌گاه کار ساخت و آماده‌سازی آن به پایان نرسیده و یا دوران زیست بلندی را تجربه نکرده است. بخش جنوبی این باغ شمالی آثاری از تعریف و ساخت یک باغ در حاشیهٔ باغ میر را نشان می‌دهد که ممکن است مربوط به دوره‌ای موقت باشد. به‌نظر می‌رسد در دوره‌ای خواسته‌اند بخش یکپارچهٔ هشت گوشه‌ای را به باغ مربع‌شکل جنوبی بیفزایند. روشن است که این تصمیم با حذف بخشی از باروی روستا که درون محوطهٔ باغ شمالی قرار گرفته است میسر می‌شده است؛ موضوعی که ظاهراً هیچ‌گاه به وقوع نپیوسته و باغ هشت‌گوشهٔ شمالی پیش از یکپارچه‌شدن تخریب شده است.

عمارت باغ میر رو به محوطهٔ وسیع باغ دارد و در عین حال از طریق یک سردر مفصل با هستهٔ جدید شهری محمدآباد هم‌جوار بوده است و به شکل‌گیری آن کمک شایانی کرده است. در حقیقت این عمارت با محل قرارگیری خود و ترکیب با راستهٔ بازار جدید با گذر از قلعهٔ کهنه و نوین، مرکز جدید محمدآباد را تعریف کرده است. باغ شمالی واقع در جنوب حصار نیز به‌نظر می‌رسد با دقت طراحی شده است؛ اما احتمالاً برای دوره‌ای موقت و لذا بعدها خواسته‌اند تا با توسعهٔ این بخش شمالی به‌سوی شمال حصار شهر، آن‌را تکمیل کنند. آن‌چه روشن است این موضوع است که بخش شمالی باغ واقع در شمال حصار، متأخرتر از دیگر بخش‌های باغ است و در عین حال سازندگان آن از طریق ساخت سردری با شکل و ترکیب نزدیک به سردر جنوبیِ متصل به عمارت باغ میر خواسته‌اند تا کل محدودهٔ باغ جنوبی و شمالی را یکپارچه کنند. این توسعهٔ متأخر و در عین حال نافرجام سبب می‌شده تا مجموعهٔ باغ میر مشتمل بر باغ جنوبی و شمالی از سوی جنوبی به مرکز جدید محمدآباد متصل شود و

از سوی شمال نیز به راهی اتصال یابد که محمدآباد را از سوی شرق به نیک‌آباد و سپس اصفهان و از سوی غرب نیز به شهرضا پیوند می‌داده است. به‌نظر می‌رسد در دوران یادشده که ارتباط با مناطق اطراف اهمیت‌یافته، راه دسترسی به اصفهان و شهرضا نیز به محوری مهم در محمدآباد تبدیل شده و روستا به سوی آن توسعه یافته است. همین راه تاریخی بعدها و در نیمهٔ دوم سدهٔ ۱۴ خورشیدی به محور ارتباطی اصلی شهرِ ناشی از توسعهٔ روستا تبدیل شده و ازجمله تخریب بخش‌های شمالی محدودهٔ تاریخی هم‌چون باغ شمالی و قلعهٔ کهن را تسهیل کرده است. توسعهٔ شهری دهه‌های اخیر عمدتاً پیرامون محور یادشده صورت‌گرفته است. به‌نظر می‌رسد حاکمان و مالکان باغ به اهمیت راه ارتباطی و نقش آن در آیندهٔ محمدآباد پی برده بودند و لذا در صدد بودند با توسعهٔ باغ به سوی شمال و افزودن بخش‌هایی به آن و از جمله ساخت سردری مشابه سردر اصلیِ جنوبی در سوی شمالی به بازتعریف نقش باغ به‌عنوان یک عنصر مهم محلی بپردازند. با وجود این و اگرچه حدس‌شان درست بود، اما توسعهٔ روستایی و شهری مبتنی بر خیابان و بلوار و محورهای ارتباطی مجال آن‌را نداد تا مجموعهٔ باغ یا باغ‌های میر به‌طور کامل به حیات خود ادامه دهد و لذا بخش شمالی باغ تخریب شد.

سپاسگزاری
از آقای دکتر عباسعلی ولی برای معرفی و در اختیار قراردادن برخی اطلاعات تشکر و قدردانی می‌شود.

درصد مشارکت نویسندگان
نویسندگان سهم برابر در انجام تحقیق و نگارش آن داشته‌اند.

تعارض منافع
نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع دهی، نبود تضاد و تعارض منافع را اعلام می‌کنند.

پی‌نوشت
۱. تا به حال اقدامی برای ثبت آن در فهرست آثار ملی کشور صورت نگرفته است و تنها چند بار برای جلوگیری از زوال بیش‌تر آن، عمارت باغ و بخش‌هایی از قلعه در سال‌های ۱۳۷۲ و ۱۳۸۴ هـ.ش. تعمیر شده‌اند.
۲. پیش از این نقشه‌های عمارت باغ میر منتشر شده بود (برای اطلاعات بیشتر ن. ک. به: سرتیپی‌پور، ۱۳۸۸: ۱۴).
۳. برای اطلاعات بیشتر ن. ک. به: شفیعی نیک‌آبادی، ۱۳۷۶: ۱۳.
۴. در این مورد ن. ک. به: علایی، ۱۳۹۴: ۱۵-۳۶.
۵. این موضوع در کتاب نصف جهان فی تعریف اصفهان نیز تصریح شده است (محمدرضااصفهانی، ۱۳۶۸: ۳۱۹).
۶. برگرفته از آرشیو میراث‌فرهنگی جرقویه.
۷. گرکوبه، گرگویه، گرگوا، گرگو، گرکو، چارکوه، جرکوهه، جرقوه، زرقویه و سرانجام جرقویه نام‌هایی هستند که این مکان به خود گرفته است.
۸. این آمار، دامداران کوچ‌رو آن‌جا را نیز دربرمی‌گیرد.
۹. به سبب این که این قلعه بعد از قلعهٔ حکومتیِ اولیه ساخته شده است، قلعهٔ نوین و یا تازه نامیده می‌شود. از قلعهٔ اولیه که قدمتش ممکن است به دورهٔ ایلخانی برسد نیز با نام قلعهٔ کهنه یاد می‌شود.
۱۰. در این مورد ن. ک. به: جیحانی و اکرمی، ۱۳۹۵: ۱۴۱ و ۱۴۵.
۱۱. سرهنگ این خانه متعلق به حاج مرتضی واسع پور، فرزند حاج میرزا عبدالواسع خان بوده است.
۱۲. فرزند سرتیپ آقا محمد ینگ‌آبادی، نایب‌الحکومه جرقویه و ابرکوه
۱۳. اطلاعات موجود در آرشیو میراث فرهنگی جرقویه.
۱۴. مصاحبه با پریسا باقری پور منفرد با آقای مسعود ازهر در محل باغ در سال ۱۳۹۴.
۱۵. مصاحبه با مهدی میرحاج و مهدی حسین‌پور.
۱۶. مصاحبه با مهدی میرحاج و مهدی حسین‌پور.
۱۷. برای اطلاعات بیشتر ن. ک. به: جیحانی و اکرمی، ۱۳۹۵: ۱۳۷.
۱۸. مصاحبه با عباس سلمانی و حسن جعفری (از استادکاران و معماران قدیمی محمدآباد هستند که تعمیر و مرمت عمارت باغ میر را انجام داده‌اند).
۱۹. این عدم تبعیت حصار باغ از زوایای راست‌گوشه در نمونه‌های دیگری مانند باغ مبارک‌آباد رکان هم قابل مشاهده است. نک: مشهدی نوش‌آبادی، حیدری و نجفی، باغ و عمارت تاریخی مبارک‌آباد ورکان.
۲۰. مصاحبه با حاج آقا قدرت طحانی (از ریش‌سفیدان محمدآباد).

کتابنامه

- ازهر، مسعود، (۱۳۹۴). گفت‌وگو با پریسا باقری‌پور منفرد. محمدآباد: باغ میر.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن، (۱۳۶۸). مرآت‌البلدان. تهران: دانشگاه تهران.
- جابری انصاری، میرزا حسن، (۱۳۲۲). تاریخ اصفهان و ری. اصفهان: انتشارات روزنامه خرد.
- جعفری، حسن، (۱۳۹۴). گفت‌وگو با پریسا باقری‌پور منفرد. محمدآباد: باغ میر.
- جناب اصفهانی، سیدعلی، (۱۳۷۱). الاصفهان. اصفهان: انتشارات گل‌ها.
- جیحانی، حمیدرضا؛ و اکرمی، لیلا، (۱۳۹۵). بازیابی طرح باغ و آبادی عزت‌آباد، نمونه‌ای از باغ‌سازی حاکمان محلی ابرکوه. صفه، ۲۶ (۱): ۱۲۵-۱۴۸. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1683870.1395.26.1.7.0
- جیحانی، حمیدرضا؛ و عمرانی، آتوسا، (۱۳۹۳). قصر و باغ بانوی عظمی، بازشناسی یک باغ قاجاری در شرق اصفهان. اثر، ۳۵ (۲): ۳۳-۵۰.
- حسین‌پور، مهدی، (۱۳۹۴). گفت‌وگو با پریسا باقری‌پور منفرد. محمدآباد: باغ میر.
- دانایی‌نیا، احمد، (۱۳۹۵). بازشناسی الگوی معماری باغ عمارت فرح‌آباد مبتنی‌بر مطالعات تطبیقی باغ عمارت‌های همجوار. کاشان شناسی، ۹(۱): ۳۲.۵۷. https://sh-kashan.kashanu.ac.ir/article_110946.html
- رازی، منتجب‌الدین علی، (۱۳۶۶). الفهرست. قم: انتشارات کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.
- سرتیپی‌پور، محسن، (۱۳۸۸). خانه‌های روستایی ایران. تهران: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- سلمانی، عباس، (۱۳۹۴). گفت‌وگو با پریسا باقری‌پور منفرد. محمدآباد: باغ میر.
- شفیعی نیک‌آبادی، علی، (۱۳۷۶). گرکویه سرزمینی ناشناخته بر کران کویر. اصفهان: انتشارات غزل.
- شیروانی، زین‌العابدین، (۱۳۱۵). بستان‌السیاحه. تهران: سنایی.
- طحانی، قدرت، (۱۳۹۴). گفت‌وگو با پریسا باقری‌پور منفرد. محمدآباد: باغ میر.
- علایی، علی، (۱۳۹۴). آشنایی و تحلیل باغ‌های تاریخی روستایی ایران. مسکن و محیط روستا، ۳۴ (۱۴۹): ۳۶.۱۵. http://jhre.ir/article-1-792-fa.html
- نیازمند، احمد؛ و علائی, علی، (۱۳۹۵). بازشناسی شکلی و ساختار کلی باغ کاشانی در راوند کاشان. کاشان‌شناسی، ۹ (۱): ۱۰۹.۸۶. https://sh-kashan.kashanu.ac.ir/article_110948.html
- محمدرضا اصفهانی، محمدمهدی، (۱۳۶۸). نصف جهان فی تعریف‌الاصفهان. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- مشهدی نوش‌آبادی، محمد؛ حیدری خان‌محمد، فریبا؛ و نجفی مقدم‌نژاد، ریحانه، (۱۳۹۵). باغ و عمارت تاریخی مبارک‌آباد ورکان. کاشان‌شناسی، ۹ (۲): ۷۷.۶۲. https://sh-kashan.kashanu.ac.ir/article_110953.html
- معلم حبیب‌آبادی، محمدعلی، (۱۳۵۵). مکارم الآثار در احوال رجال دورهٔ قاجار. اصفهان: نفائس مخطوطات اصفهان.
- مهریار، محمد، (۱۳۸۳). باغ مصلا (نائین). در: باغ ایرانی، حکمت کهن، منظر جدید. تهران: موزه هنرهای معاصر تهران.
- میرحاج، مهدی، (۱۳۹۴). گفت‌وگو با پریسا باقری‌پور منفرد. محمدآباد: باغ میر.
- ولی، عباسعلی، (۱۴۰۴). گفت‌وگو با حمیدرضا جیحانی. اصفهان.

References

- Alai, A., (2015). An Introduction to Research on Rural Historical Gardens of Iran. *JHRE.,* 34 (149): 15-36. (in Persian).

- Azhar, M., (2015). *Personal Communication with Parisa Bagheri pour Monfared.* Mohammadabad: Bagh-e Mir. (in Persian).

- Danaeinia, A., (2016). Recognition of Architectural Pattern of Farahabad Garden based on Comparative Studies on the Adjacent Gardens. *Studies on Kashan,* 9 (1): 32-57. (in Persian).

- Niazmand, A. & Alai, A., (2016). Recognition of form and Structure of Kashani Garden in Ravand. *Studies on Kashan,* 9 (1): 86-109. (in Persian).

- 'Etemād al-Saltaneh, M. H., (1989). *Mer'āt al-Buldān.* Tehran: University of Tehran. (in Persian).

- Hussainpour, M., (2015). *Personal Communication with Parisa Bagheri pour Monfared*. Mohammadabad: Bagh-e Mir. (in Persian).

- Jaberi Ansari, M. H., (1943). *Tārīkh-e Esfahan va Rey [Hisory of Isfahan and Rey].* Isfahan: Rūznāmeh Kherad Publication. (in Persian).

- Jafari, H., (2015). *Personal Communication with Parisa Bagheri pour Monfared.* Mohammadabad: Bagh-e Mir. (in Persian).

- Jayhani, H. & Akrami, L., (2016). Tracing the Layout of Ezzatabad Garden and Rural Area; A Sample of Garden-Making of local Rulers in Abarkooh. *Soffeh,* 26 (1): 125-148. (in Persian).

- Jayhani, H. & Omrani, A., (2014). Palace and Garden of Banū ʿOzma, Re-Identification of a Qajarid Garden in East of Isfahan. *Athar,* 35 (2): 33-50. (in Persian).

- Jenab Esfahani, S. A., (1992). *Al-Esfahan [Isfahan].* Isfahan: Golha Publication. (in Persian).

- Mashhadi Nooshabadi, M**.,** Heidari Khanmohammad, F. & Najafi Moghadalnejad, R., (2016). Historic Garden and Mansion of Mobarakabad in Varkan. *Studies on Kashan,* 9 (2): 62-77. (in Persian).

- Mehryar, M., (2004). Mosalla Garden in Naien. In: *Persian Garden, Ancient Wisdom, New Landscape,* Tehran: Tehran Museum of Contemporary Art Publication. (in Persian).

- Mirhaj, M., (2015). *Personal Communication with Parisa Bagheri pour Monfared.* Mohammadabad: Bagh-e Mir. (in Persian).

- Mo'allem Habibabadi, M. A., (1976). *Makārem al-Āthar dar Ahvāl-e Rejāl-e Doreh-ye Qajar*. Isfahan: Nafayes-e Makhtutat-e Esfahan Publication. (in Persian).

- Mohammadreza Esfahani, M. M., (1989). *Nesf-e Jahan fi Ta'rif-e al-Esfahan.* Tehran: Amir Kabir Publication. (in Persian).

- Razi, M. al-Din A., (1987). *Al-Fehrest.* Qom: Mar'ashi Najafi Library Publication. (in Persian).

- Salmani, A., (2015). *Personal Communication with Parisa Bagheri pour Monfared.* Mohammadabad: Bagh-e Mir. (in Persian).

- Sartipipour, M., (2009). *Khāneh-ha-ye Rūstāie-ye Iran [Rural Houses in Iran].* Tehran: Housing Foundation of Islamic Revolution Publication. (in Persian).

- Shafiei Nikabadi, A., (1997). *Garkūyeh Sarzamīnī Nāshenākhteh bar Karān-e Kavīr [Garkuyeh, an Unknown Land at the border of the Desert].* Isfahan: Ghazal Publication. (in Persian).

- Shirvani, Z. al-A., (1936). *Bustān al-Sīyāheh.* Tehran: Sanaie Publication. (in Persian).

- Tahani, Q., Personal Communication with Parisa Bagheri pour Monfared. Mohammadabad: Bagh-e Mir. (in Persian).

- Vali, A., (2025). *Personal Communication with Hamidreza Jayhani.* Mohammadabad: Bagh-e Mir. (in Persian).